

ERFGOEDEBELEID 2019

BIJLAGE 2

DE “STILLE GETUIGEN”

DE GLOBALE RUIMTELIJKE GESCHIEDENIS VAN STEIN

ERFGOEDBELEID 2019

BIJLAGE 2

DE “STILLE GETUIGEN”

DE GLOBALE RUIMTELIJKE GESCHIEDENIS VAN STEIN

auteur Har van der Borgh (Buro4 | monument en ruimte)
versie 2.0
datum 17 januari 2019

inhoudsopgave

inhoudsopgave.....	3
inleiding.....	5
1 inleiding	6
de onderlegger van het landschap	7
2 de onderlegger van het landschap	8
2.0 inleiding	8
2.1 van oost naar westmaas.....	8
2.2 lössterrassen	9
2.3 dalvlakten.....	10
2.4 bodem	10
de oudste geschiedenis.....	11
3 de oudste geschiedenis	12
3.0 inleiding	12
3.1 dokter Beckers en pater Munsters.....	12
3.2 nieuwe steentijd Bandkeramiekers	14
3.3 de brons- en ijzertijd.....	17
3.4 de Romeinen.....	17
de omvorming van het landschap	21
4 de omvorming van het landschap	22
4.0 inleiding	22
4.1 de Merovingische periode (481-751)	22
4.2 de Karolingische periode (751 -987)	24
4.3 de hoge of late Middeleeuwen (1000-1500)	25
4.5 renaissance en vroeg moderne tijd 1500 tot 1800	31
4.6 de 19e eeuw	35
het landschap van de 20 ^e eeuw en de huidige situatie.....	38
5 het landschap van de 20 ^e eeuw en de huidige situatie	39
5.1 het landschap van de 20 ^e eeuw	39
5.2 de huidige situatie	43
De ontwikkeling van de kernen.....	44
6 de ontwikkeling van de kernen.....	45
6.1 Elsloo.....	45
6.2 Catsop en Terhagen.....	47

6.3	Meers.....	49
6.4	Maasband	52
6.5	Stein.....	53
6.6	Urmond.....	59
6.7	Berg aan de Maas en Nattenhoven.....	62
bronvermeldingen.....		65
7.1	afbeeldingen	66
7.2	literatuur	66
7.3	websites.....	67

inleiding

1 inleiding

Deze bijlage betreft de globale ruimtelijke geschiedenis van het ontstaan van het landschap en de ontwikkeling van de verschillende kernen van de gemeente Stein. Deze bijlage is opgesteld om inzicht te bieden in de ruimtelijke ontstaansgeschiedenis, om daarmee de nog aanwezige cultuurhistorische ruimtelijke relictten in het gebied te begrijpen en op de juiste wijze te kunnen waarderen. Alhoewel er uiteraard de nodige raakvlakken met de geschiedenis van het gebied zijn, bevat deze rapportage niet de geschiedschrijving van de gemeente. Voor de geschiedschrijving wordt verwezen naar de uitgebreide literatuur en websites van de diverse historische verenigingen en plaatselijke historici waaruit ook voor dit rapport is geput. De bijlage is tot stand gekomen met medewerking van diverse historische verenigingen en plaatselijke historici zoals Guus Peters, No van Mulken, Jeu Didden, Har Wijnen, Jos Drubbers, Wim Janssen, Jan Smeets, Lei Muris, Jo Hendrix, Thieu Hendrix, Wim Hoogstraten en Harry Strijkers. De teksten in deze rapportage zijn, met toestemming, voor een deel ontleend aan teksten van Guus Peters, Jos de Moor, Leon van Hoof en Ivo van Wijk.

de onderlegger van het
landschap

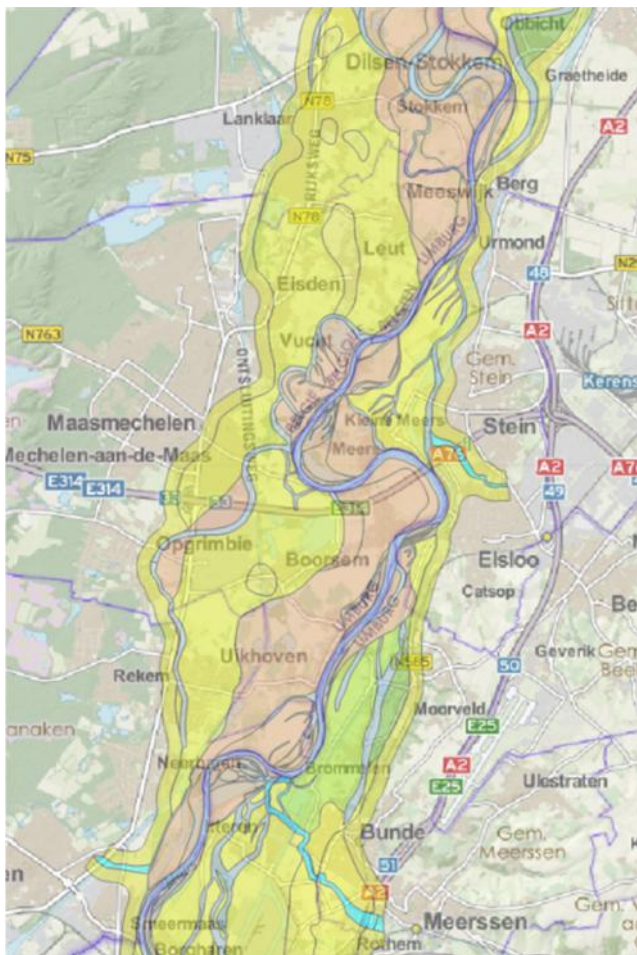
2 de onderlegger van het landschap

2.0 inleiding

De gemeente Stein ligt op het snijvlak van het Maasdal, het Plateau van Schimmert en het Greatheide Plateau. De gemeente ligt in de noordelijke uitloper van het Zuid-Limburgse heuvelland, een krijt- en lössgebied. Het landschap wordt gevormd door een rivierdal en de terrassen van de Maas. Om het landschap te kunnen lezen en begrijpen is het wenselijk om iets te vertellen over de ontstaansgeschiedenis hiervan.

2.1 van oost naar westmaas

De opbouw van de ondergrond van de gemeente Stein wordt in hoge mate bepaald door de Maas. Deze rivier heeft in het verleden grote hoeveelheden grind aangevoerd. De Maas heeft zich in de loop van de tijd ingesneden in deze grindpakketten. Zuid-Limburg is de noordelijke uitloper van het Ardennen- Eifel-gebergte. Vóór de zogenaamde tektonische opheffing die ongeveer 3 miljoen jaar geleden begon, was het een schiervlakte die nauwelijks boven NAP lag. Door de opheffing van het Eifel-Ardennen massief werd een deel van dit massief weggespoeld, onder andere naar het brede en ondiepe dal van de Maas, die in oost-noordoostelijke richting afwaterde richting de Rijn (de zogenaamde Oostmaas).

Afb 1. Geomorfogenetische kaart van het Maasdal waarop de op het einde van de ijstijd ontstane maasgeulen staan aangegeven (bron Provincie Limburg)

Afb 2. Uitsnede uit de Algemene hoogtekarte Nederland (AhN); op de Hillshade-map van maaiveld zijn de oude maasgeulen rondom Meers en Maasband nog duidelijk zichtbaar.

Door aanhoudende opheffing van het gebied en onder invloed van afwisselende warme en koude perioden, nam de insnijding toe waarbij tegelijkertijd door de Maas grind werd afgezet. Door de voortdurende afwisseling van enerzijds de sedimentatie van grind (gedurende de koude perioden) en anderzijds de insnijding (gedurende de warme perioden), ontstond in het gebied een trapsgewijs patroon van vele rivierterrassen van de Maas. Uiteindelijk is de rivier op de huidige locatie beland (en heet de rivier eigenlijk de Westmaas). De Maas heeft vrijwel over geheel Zuid-Limburg een dik pakket grind op de rivierterrassen afgezet. Dit grind ligt voornamelijk bovenop kalksteen. De hoogste en oudste terrassen van Maas bevinden zich in het zuidoosten van Zuid-Limburg. Deze hebben een vroeg Pleistocene ouderdom (1,8 tot 2,5 miljoen jaar geleden). Hoe verder de terrassen zich uitbreiden naar het noordwesten, hoe jonger ze worden en hoe lager ze liggen. De jongste terrassen liggen vlak langs de huidige Maas. Door de geologische opheffing van Zuid-Limburg ontstond een steeds dieper en smaller dal met daarlangs een terras-landschap waarbij de hogere terrassen ouder zijn dan de lagere, met als jongste element de huidige dalvlakte van de Maas¹. Het Maasdal aan de westkant van Stein is vooral gevormd tijdens het Holocene toen de Maas nog een actief meanderende rivier was (ca vanaf 11,5 duizend jaar geleden). Het is het jongste rivierterras. De huidige loop is vanaf de middeleeuwen tot stand gekomen. Voor de archeologie en bewoningsgeschiedenis van het gebied is het belangrijk onderscheid te maken tussen de terrassen die tijdens de ijstijd gevormd en met löss bedekt zijn en de vanaf de laatste ijstijd (ca 11,5 tot 120 duizend jaar geleden) ontstane dalvlakte van de Maas.

2.2 Lössterrassen

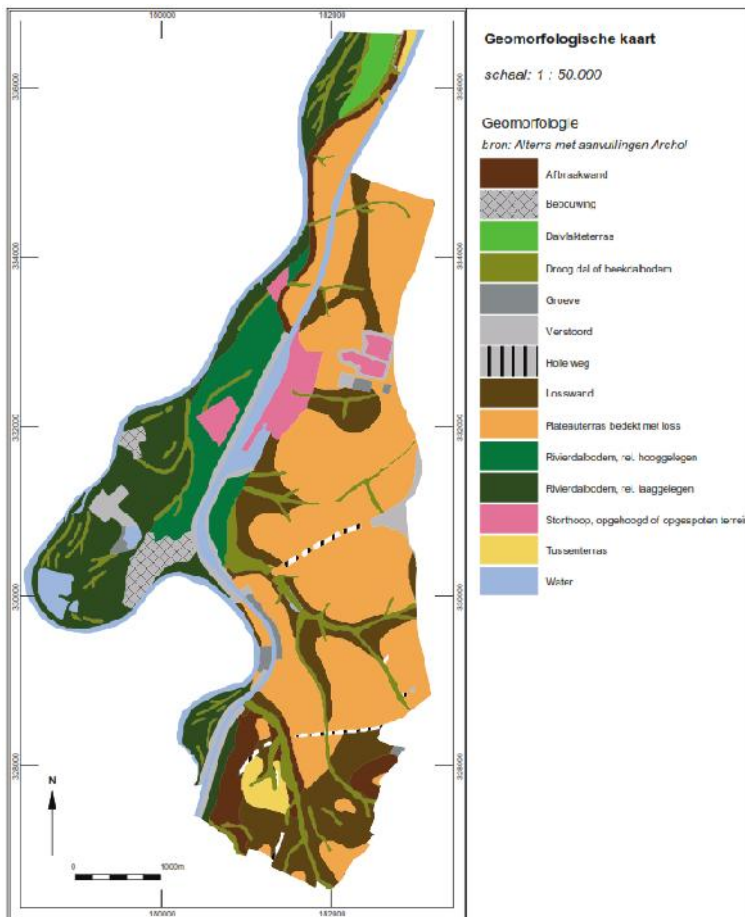
Het landschap van lössterrassen is grotendeels gedurende de laatste ijstijd gevormd, toen op de oude Maasterrassen een pakket löss is afgezet. Löss is een zeer goed gesorteerde siltige leem (75% van de korrels is 2-50mm groot) die door wind uit de nog niet of nauwelijks begroeide vlaktes geblazen werd die onder het terugtrekkende landijs vandaan waren gekomen. Lössgronden zijn zeer vruchtbaar, goed te bewerken en houden voldoende vocht vast. Zodoende zijn ze zeer geschikt voor akkerbouw. De lössafzettingen vormden als het ware een deken over het landschap waardoor kleinere hoogteverschillen afgedekt werden.² De dikte van de Limburgse lösslagen varieert van enkele centimeters tot meer dan 10 meter. De dikste afzettingen liggen op de plateaus van Schimmert, Margraten, Doenrade en Spekholzerheide, op de Graetheide en ten westen van Maastricht. Toch moet ook het löslandschap vroeger reliëfrijker zijn geweest dan het nu is. Een belangrijke oorzaak voor de nivellering van het landschap is dat löss erg gevoelig is voor erosie. Vooral van hellingen zal gemakkelijk materiaal verspoelen en als zogenoemd colluvium worden afgezet in de beekdalen en het Maasdal. Dergelijke hellingprocessen zorgden voor het opvullen van laagtes en het geleidelijk glooiender worden van steile hellingen. Wanneer de begroeiing van het gebied aangetast wordt, neemt erosie sterk toe doordat de löss niet meer door wortels wordt vastgehouden en regen een directe impact op de bodem krijgt. Uit vondstmateriaal afkomstig uit colluvia blijkt dat de vorming van colluvia in hoge mate is gerelateerd aan ontginningsfasen van de zeer vruchtbare lössterrassen door de mens. Deze ontginningen dateren met name uit het Neolithicum (5000-tot 2000 voor Chr.), de late ijzertijd (250 tot 12 voor Chr.), de Romeinse tijd (12 voor Chr. tot 250 na Chr.), de volle middeleeuwen (1000-1250) en latere perioden.³ In beek- en droogdalen kunnen meters dikke colluvia voorkomen, waaronder goed geconserveerde archeologische resten aanwezig zijn. Behalve door een aantal beken, zoals de Geul en de Ur, wordt de afwatering van de terrassen verzorgd door zogenaamde droogdalen. Droogdalen zijn gedurende de laatste ijstijd ontstaan toen de bodem nog bevroren was. Door cycli van opwarming en bevroering en het watertransport dat over het bevroren oppervlak moest plaatsvinden, sletten de dalen op een kenmerkende manier uit. Door verschillen in opwarming aan beide zijden kreeg het dal een asymmetrische vorm.⁴ In de droogdalen stromen nu geen beken, omdat het water in de bodem wegzakt. Tijdens hevige regenbuien zorgen ze nog steeds voor de afvoer van water.

¹ Berendsen 1996, 70-80

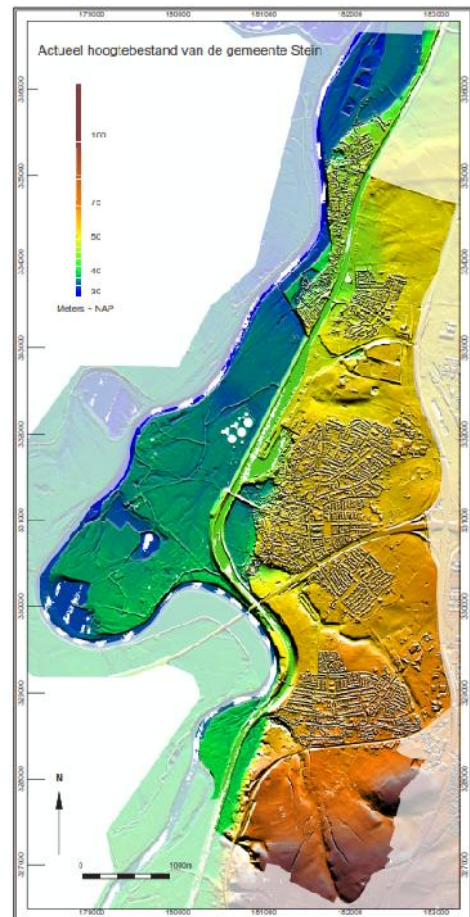
² Bouten *et al.* 1985

³ Boenigk & Hagedorn 1996

⁴ Berendsen 1997, 13-15.

Afb 3. De geologische opbouw van de gemeente Stein

Afb 4. Actuele hoogtekaart

2.3 dalvlakten

Buiten de al in de laatste ijstijd door löss afgedekte Maasterrassen, bevat het grondgebied van de gemeente Stein ook een holocene dalvlakte. Dit is een zone waarin de Maas vanaf het einde van de laatste ijstijd actief is. Deze zone is een uiterst dynamisch deel van het landschap waarbinnen de verschillende takken van de Maas regelmatig hun bedding hebben verplaatst.⁵ Overstromingen na een dooiperiode stuwden de ijswallen op, waardoor Maasverplaatsingen optraden en ook delen van grond en het landschap werd opgestuwd. De Maas zet bij overstromingen sedimenten af, maar voert die ook vaak weer weg. Zo kunnen door sedimentatie ruggen ontstaan die goed geschikt zijn voor bewoning, maar tegelijkertijd kunnen oude vestigingslocaties weggespoeld worden. Dit laatste is een fenomeen dat in het Steinse Maasdal maar al te goed bekend is, gezien het wegspoelen van het kasteel en de oude dorpskern van Elsloo, dat in historische bronnen vermeld wordt.⁶

2.4 bodem

Er zijn binnen de gemeente twee bodemsoorten te onderscheiden: rivierafzettingen op het laagterras van de Maas en lössgrond op de hoogvlakte rond Elsloo. De riviergronden zijn gelokaliseerd in het gebied tussen de Maas en het Julianakanaal. Langs de Maas bestaan deze riviergronden uit jonge riviergronden, meer naar het Julianakanaal uit oudere rivierkleigronden. Het gebied ten oosten van het Julianakanaal bestaat uit lössgronden.

⁵ Paulissen 1973

⁶ Zie o.a. Paulissen 1973

de oudste geschiedenis

3 de oudste geschiedenis⁷

3.0 inleiding

De oudste geschiedenis van Stein is alleen te achterhalen via archeologisch onderzoek. Geschreven bronnen waren er toen nog niet. Vandaar dat we door te graven het verleden naar boven kunnen halen. De bodem van Stein zit vol met oudheden. Er zijn dan ook al heel wat opgravingen binnen de gemeente Stein uitgevoerd. Sommige daarvan hebben resten aan het licht gebracht die internationaal bekend zijn geworden. Zoals o.a. het Bandkeramisch grafveld van Elsloo en de neolithische grafkelder van Stein.

3.1 dokter Beckers en pater Munsters

Het feit dat in Stein veel onderzoek is gedaan is vooral te danken aan twee bijzondere amateur archeologen, de arts H.J. Beckers uit Beek en pater A.J. Munsters uit Stein. Beide markante heren hebben hun sporen in de archeologie door jarenlang onderzoek verdiend. De huisarts Hendrik Joseph Beckers (1862 – 1950) uit Beek startte in de jaren twintig van de vorige eeuw een systematisch en diepgravend archeologisch onderzoek in Stein en directe omgeving.⁸ Hij groef onder andere diverse Romeinse gebouwen en begraafplaatsen op, deels in samenwerking met professor Holwerda uit Leiden. Ook onderzocht hij in Stein en Obbicht grote vroegmiddeleeuwse (zogenoemde Merovingische) grafvelden en bracht hij de bijgaven uit de graven onder in zijn collectie. Van bijzonder belang was zijn ontdekking van de Bandkeramische cultuur in Stein. Met deze vondst verlengde hij de voorgeschiedenis van Stein en omgeving met duizenden jaren. Dokter Beckers wordt beschouwd als een van de pionieren van het onderzoek naar de Bandkeramische cultuur in Nederland. Sporen van deze cultuur ontdekte hij niet alleen op diverse plekken in Stein, maar ook in Beek, Elsloo en Urmond. In zijn oudheidkundige verkenningen werd hij ondersteund door een aantal vaste informanten, zoals A. Janssen en H. Hennekens. Deze wezen hem op archeologische verschijnselen in het veld waarna vaak een opgraving onder leiding van de dokter volgde.

Afb. 5. Dokter Beckers en Toni Janssen tijdens het onderzoek naar de Romeinse gebouwen in het huidige havengebied te Stein, medio jaren twintig van de vorige eeuw

⁷ Deze tekst is grotendeels overgenomen en aangevuld met nieuwe bevindingen uit de publieksfolder die t.b.v. van de eerste verwachtingskaart is gemaakt en geschreven door W. Hendrix.

⁸ Beckers & Beckers 1940

Afb. 6. Pater Munsters en Professor Modderman bespreken een vondst onder grote belangstelling van toehoorders tijdens de opgraving van het Bandkeramisch grafveld te Elsloo

Dokter Beckers documenteerde zijn onderzoek op wetenschappelijke wijze en hiervan plukken we tot op de dag van vandaag de vruchten. In 1940 bracht hij samen met zijn zoon het lijvige boek *Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg* uit, waarin hij verslag doet van twintig jaar archeologisch onderzoek. Ook al is dit boek op sommige punten achterhaald, het vormt nog steeds één van de belangrijkste inventarisaties voor de archeologie in Limburg. Zijn omvangrijke en waardevolle archeologische verzameling bracht hij onder in een klein museum in Beek. In de jaren zestig werd de verzameling Beckers naar Stein overgebracht. Ze kwam in beheer bij de tweede bijzondere amateurarcheoloog: pater Munsters.

Pater Antonius Johannes Munsters m.s.c. (1906 – 1993) werkte vanuit het seminarie en klooster van Stein. Op het terrein van het (voormalige) kloostercomplex Stein is de ruïne van een middeleeuwse burcht aanwezig en pater Munsters deed daar veel oudheidkundig onderzoek. In dat verband heeft hij dokter Beckers leren kennen en ook diens zoon Gabriël, die eveneens arts te Beek was. Pater Munsters begon als historicus maar trad na de dood van dokter Beckers Sr. in zijn archeologische voetsporen. In Elsloo vond ook hij sporen van de Bandkeramische cultuur, aansluitend op de eerdere ontdekkingen van dokter Beckers. Deze vondsten kwamen aan het licht bij de aanleg van wegen en de bouw van woningen aan het einde van de jaren veertig. De grote verdiensten van pater Munsters waren niet zo zeer zijn eigen ontdekkingen en opgravingen, maar zijn succesvolle inspanningen om de archeologische instanties te overtuigen van de noodzaak om in Elsloo en Stein onderzoek te verrichten.

Dit moest gebeuren voordat alles verloren zou gaan door de grootschalige woningbouw in die tijd. In de archeologie zijn de omvangrijke opgravingen van de grote Bandkeramische nederzettingen in Stein en Elsloo (door de onlangs overleden Leidse professor Modderman) wereldberoemd. Ook het Bandkeramische grafveld van Elsloo is overal bekend. In 1963 stootte professor Modderman bij de opgravingen te Stein op een vloer gemaakt van grote keien.⁹ Het graf bevatte crematieresten van meer dan 30 personen en een aantal bijgaven zoals een urn, een kraaghalsflesje en een 20-tal pijlspitsen uit dierenbeenderen en ca. 100 pijlpunten uit vuursteen. Samen vormden ze een unieke grafkelder uit de Steentijd (ca. 3400 v. Chr.). Op die vloer lagen de verbrande beenderen van de doden van een boerengemeenschap die hier woonde. Pater Munsters heeft zich ervoor ingezet dat dit archeologisch monument ter plekke bewaard bleef door er een museumgebouw overheen te laten bouwen. Dit museum, het huidige Museum voor Grafcultuur in Stein, is een van de weinige plaatsen waar nu nog iedereen de rijke voorgeschiedenis van Stein met eigen ogen kan aanschouwen.

⁹ Modderman 1964

Daarnaast zijn grafinventarissen te zien uit een oudere fase van de Nieuwe Steentijd, uit de Late Bronstijd, Vroege IJzertijd de Romeinse periode, De Merovingische periode en de Vroege Middeleeuwen. Al deze graven en de begrafenissen hebben hun eigen, bijzondere karakter. De vroegste geschiedenis van het huidige landschap van de Maasdalrand begint eigenlijk zo'n 13000 jaar geleden. Het grondgebied van Stein was al in de oude-steen-tijd bewoond, al zijn daarvan niet veel details bekend. Dat geldt ook voor de midden-steen-tijd. De laatste ijstijd loopt ten einde en op de zeer vruchtbare lössgronden ontstaat bebossing die uitgroeit tot een oerbos. Deze bossen zijn rijk aan wild. In die tijde leefden de mensen als jagers, vissers en verzamelaars. Zij lieten sporen na in de vorm van vuurstenen werktuigen.

3.2 nieuwe steentijd Bandkeramiekers 10

Pas in de nieuwe-steen-tijd krijgen mensen een vaste woonplaats. Akkers en vee gaan een grote rol spelen in het dagelijkse bestaan. In die tijd verschijnen de eerste bewerkers van de gronden. Rond 5250 v. Chr. werden enkele kleine gehuchten gesticht aan de rand van de Graetheide door boerenimmigranten uit Midden-Duitsland op het grondgebied van het huidige Elsloo, Stein, Geleen en Sittard. Zij komen niet zonder reden. Zij volgen de uiterst vruchtbare lössgordel naar het westen. De Maasdalrand was voor hen een uitstekende plaats om zich te vestigen. Voor landbouwers zijn namelijk, tot de uitvinding van de kunstmest in de 19e eeuw, een viertal zaken steeds van essentieel belang : de aanwezigheid van water, bossen, weidegronden en akkerland. In de Maasdalrand waren deze zaken ruim voorhanden. Bronnen en weidegronden in het Maasdal, vruchtbare akkers en bossen boven de Maasdalrand. De gehuchten die door de boerenimmigranten werden gesticht, telden aanvankelijk ieder zo'n drie tot vijf boerderijen maar groeiden in de loop van de generaties, zodat vooral de westrand van de Graetheide langs de Maas en de Ur dicht bewolkt raakte.

Afb. 7. inhoud van graf 4 van het Bandkeramisch grafveld te Elsloo waaronder een versierde pot, een maalsteen, pijlspits en een dissel

¹⁰ overgenomen uit "Stein een gemeente vol oudheden, archeologische beleid 2010", Archol, auteur P. van de Velde

Archeologen noemen deze eerste, in opgravingen goed herkenbare landbouwgroepjes de Bandkeramische cultuur, naar de typische versiering van het aardewerk.

Deze cultuur wordt ook wel LBK genoemd, naar het Duitse Linearbandkeramische Kultur. Zij verbouwden graan op akkers bij de dorpen, en gingen met hun vee in de zomer naar noordelijker streken om te weiden in het laagland langs de grote rivieren. De nalatenschap van deze cultuur in de bodem bestaat uit sporen van huizen en dorpsterreinen met een omvang tot wel enkele tientallen hectaren. Grondverkleuringen in de bodem geven aan waar ooit de boerderijen stonden, en verraden ook de kuilen ernaast die geleidelijk gevuld werden met afval. Kaf van het dorsen, verbrande maaltijddresten, potscherven, gebroken en versleten werktuigen zoals maalstenen, pijlspitsen en messen gunnen een blik op hun leven. Beïnvloed is de nederzetting aan de Koolweg in Elsloo¹¹, die voor ongeveer een derde is onderzocht en waar meer dan 100 boerderijen werden gevonden in bijna drie hectare opgegraven terrein. Die boerderijen stonden er niet allemaal tegelijkertijd, gedacht wordt aan vijf tot tien erven per generatie. In hetzelfde Elsloo is uit de periode van de Bandkeramische cultuur een compleet grafveld aangetroffen, uniek in Limburg, in het hele Bandkeramische gebied bijzonder: het dichtstbijzijnde bekende grafveld uit dezelfde periode ligt bij Maastricht.¹² Het volgende ruim veertig kilometer oostwaarts, in Duitsland. Er zijn in dit grafveld meer dan honderd graven aangetroffen met gecremeerde of in slaaphouding ter ruste gelegde vrouwen, mannen en kinderen, sommigen door geweld omgebracht, met of zonder nog zichtbare bijgiffen voor de reis naar de andere wereld, een bonte verzameling¹³.

De Bandkeramische cultuur verdween rond 4900 v. Chr. even plotseling als zij gekomen is, waarom is niet duidelijk. Het is aannemelijk dat er binnen de gemeente Stein vanaf de Bandkeramiekers eigenlijk constant bewoning is geweest en het behoort daarmee tot de oudst bewoonde gebieden van Europa. De

Stein-groep: een grafkelder uit de nieuwe steentijd¹⁴

Afb. 10. grafkelder uit de Stein-groep te bewonderen in het museum van Stein

In 1963 werd door professor Modderman uit Leiden een spectaculaire vondst gedaan. Hij ontdekte tijdens de opgraving van een Bandkeramische nederzetting in Stein bij toeval een grafkelder die helemaal niet bij de Bandkeramische cultuur hoorde.¹⁵ De vondst bestond uit een stenen vloer en vier gaten waarin dikke palen hebben gestaan. Het hout van die palen is volledig vergaan. Het geheel meet 5,50 bij 1,75 meter. De rangschikking van de stenen suggereert een indeling in drie 'kamers'. De stenen zijn afgedekt met een dun laagje aarde. Daarop lagen de crematieresten van meer dan dertig personen. Bij de menselijke overblijfselen zijn een aardewerken pot, een aardewerken flesje, bijna honderd vuurstenen pijlspitsen en een twintigtal benen spitsen gevonden. De vondst hoort thuis in een tijd waarin men gewoon was zijn doden in een grafkelder bij te zetten. De hunebedden in Drenthe zijn daarvan een bekend voorbeeld. Deze hunebedden zijn echter uit grote keien opgebouwd. Zulke keien waren in de buurt van Stein niet beschikbaar. In plaats daarvan gebruikte men voor deze grafkelder dikke palen. Zij droegen een dak dat ook van vergankelijk materiaal gemaakt was. Een ander verschil met de hunebedden is dat de doden van Stein gecremeerd zijn, in de hunebedden zijn de

¹¹ Beckers & Beckers 1940; Modderman 1970; Van Wijk 2002; Van Wijk -Porreij-Lyklema 2015.

¹² Meurkens & Van Wijk 2008.

¹³ Modderman 1970; Van de Velde 1979

¹⁴ overgenomen uit "Stein een gemeente vol oudheden, archeologische beleid 2010", Archol, r C.C. Bakels

¹⁵ Modderman 1964

mensen begraven. Dit maakt het graf van Stein tot iets heel bijzonders. Er is geen ander graf bekend waarmee het te vergelijken is. De groep mensen en de daarbij behorende cultuur, die dit graf aan ons naliet, is dan ook de Stein-groep genoemd. Daarmee heeft Stein de naam gegeven aan een cultuur uit de nieuwe-steen tijd. Het spreekt vanzelf dat de resten van de grafkelder tot nationaal monument verklaard zijn. De grafkelder is nu nog te bezichtigen in het speciaal voor dit graf gebouwde museum. De hellingen en terrasranden werden gebruikt voor akkerbouw. Gedurende deze periode is veel bos gekapt en groeide het areaal cultuurland sterk. In de brons- en ijzertijd en Romeinse tijd zette dit proces zich voort.

3.3 de brons- en ijzertijd¹⁶

Tussen 2500 en 2000 v. Chr. wordt een belangrijke technologische ontwikkeling in onze streken geïntroduceerd. Veel werktuigen die de mens in het dagelijkse bestaan nodig heeft, werden al duizenden jaren lang gemaakt van (vuur)steen, bot of hout. Nu kwamen daar koper en brons en nog later ijzer bij. Hiermee kwam de Steentijd tot een eind, waarmee niet gezegd is dat vuursteen niet meer gebruikt werd als materiaal. In Zuid-Limburg komt vuursteen van nature voor, terwijl koper en tin (de grondstof voor brons) van verre gehaald moest worden, bijvoorbeeld uit Zuid-Engeland, Bretagne of de Alpen. Brons werd daarom in het begin van deze periode vooral voor luxevoorwerpen als sieraden, bijlen en zwaarden gebruikt.¹⁷ Zwaarden en bijlen uit deze periode worden af en toe bij baggerwerkzaamheden in de Maas naar boven gehaald. Zo is uit de gemeente Stein een bronzen zwaard bekend dat bij Meers gevonden is.¹⁸ Sieraden worden vooral in graven van – vermoedelijk – bijzondere mensen gevonden.

Meestal bestaat een graf uit niet veel meer dan een urn met de gecremeerde resten van een lichaam. Deze urnen werden begraven op grote grafvelden, de zogenaamde urnenvelden. Een mooi voorbeeld van zo'n urnenveld kan op de Boshoverheide bij Weert bezichtigd worden, maar ook in Stein hebben twee urnenvelden gelegen: rond de Mauritsweg en rond de Keerderkerkweg. Een derde urnenveld ligt vermoedelijk in Elsloo.¹⁹ Er is dus al veel bekend over de grafvelden uit de metaaltijden, maar er zijn tot nu toe weinig sporen van nederzettingen aangetroffen. Dat komt doordat families in deze tijd op enige afstand van elkaar woonden. Men woonde in een boerderij met een erf eromheen en de burens konden wel een paar honderd meter verderop wonen. Een 'dorp' bestond dus uit een losse spreiding van boerderijen zoals je bijvoorbeeld nu in Flevoland ziet. Dat men zich wel als dorpsgemeenschap beschouwde, blijkt uit het feit dat al die families die los van elkaar woonden gebruik maakten van hetzelfde grafveld. Dit betekent dat we in Stein zeker van twee 'buurtgemeenschappen' uit kunnen gaan: één rond de Mauritsweg²⁰ en één rond de Keerderkerkweg.²¹

3.4 de Romeinen²²

Rond het begin van onze jaartelling veroverden de Romeinen zuidelijk Nederland. Ook Stein kwam toen in het Romeinse Rijk te liggen en de nieuwe situatie ging niet ongemerkt aan deze plek voorbij. Met de komst van de Romeinen werden ook grote delen van de Limburgse plateaus ontgonnen. Daar stichtte men grote agrarische bedrijven (villa's), die graan produceerden voor de steden en garnizoenen. Er werden tenminste één en mogelijk meer Romeinse villa's gebouwd. Daarbij moet aan wat anders gedacht worden dan een hedendaagse villa. De Romeinse villa, ook wel villa rustica genoemd, was een groot boerenbedrijf.

¹⁶ overgenomen uit "Stein een gemeente vol oudheden, archeologische beleid 2010", Archol, L.G.L. van Hoof

¹⁷ Fontijn 2003

¹⁸ Hendrix 1995

¹⁹ Van Wijk 2008.

²⁰ Schuyf & Verwers 1976.

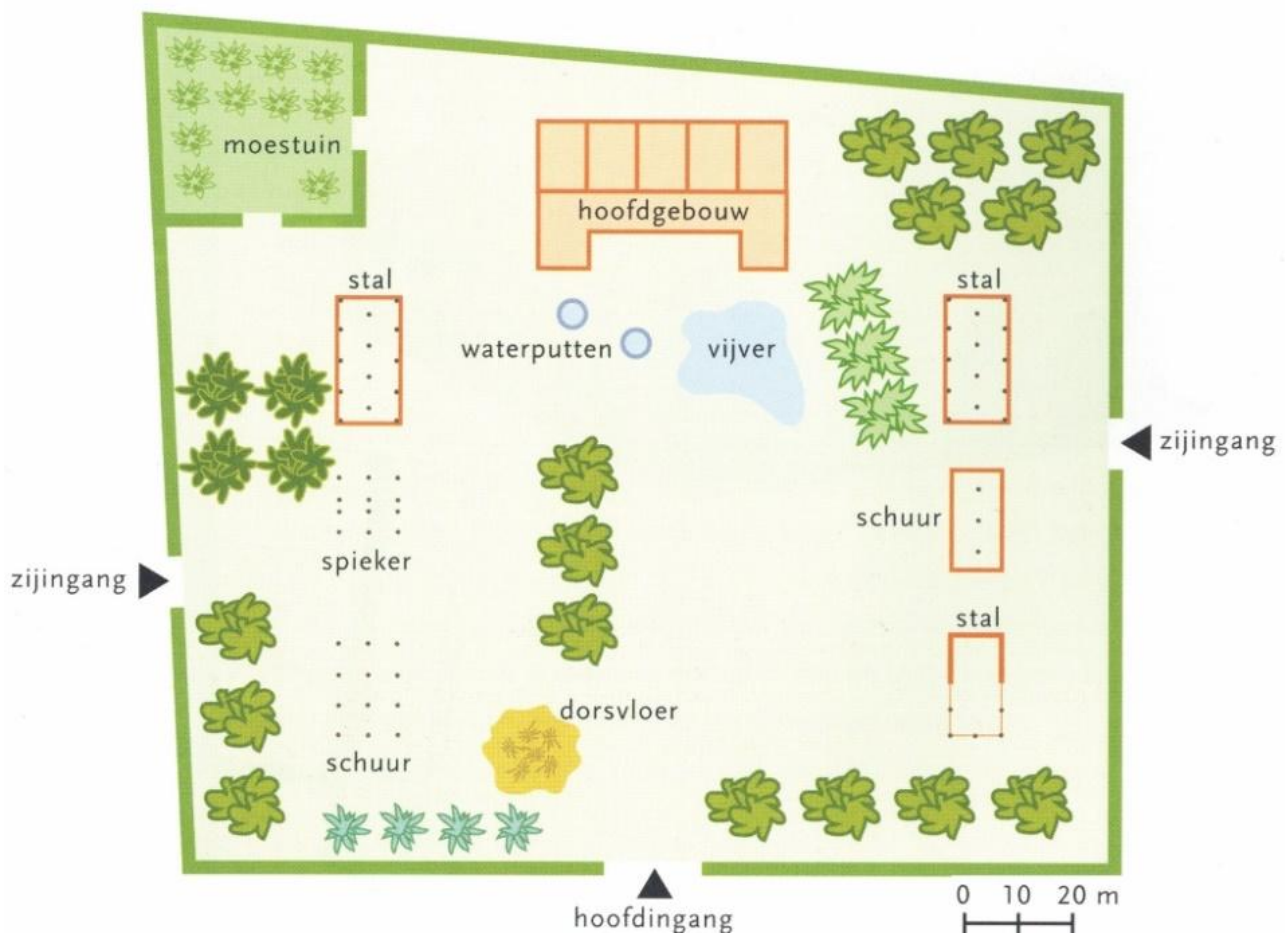
²¹ Modderman 1970; Van Hoof 2000; Van de Linde & Van Wijk 2008.

²² Deels overgenomen uit "Stein een gemeente vol oudheden, archeologische beleid 2010", Archol, L.G.L. van Hoof

Vóór de Romeinse bezetting produceerden de inheemse boeren vrijwel uitsluitend voor hun eigen behoefte. Binnen het Romeinse rijk voldeed dit systeem niet meer en moest er voor de bestuurlijke centra en het leger op efficiënte wijze voedsel geproduceerd worden. Dat gebeurde op planmatig opgezette villa's. Een villa bestond uit een hoofdgebouw en een aantal bijgebouwen zoals stallen en schuren. Daarbij hoorden verder een eendenvijver, een moestuin en een boomgaard. Soms was er ook een bloementuin. Het geheel was omgeven door een greppel of een heg. Daarbuiten lagen weilanden en akkers. De veestapel omvatte runderen, schapen, geiten en zeker ook varkens. De Romeinen waren dol op speenvarkens. Het voornaamste product van de akkers was tarwe. De eigenaren van de villa's konden rijk worden en zich Romeinse luxe permitteren. Na hun dood werden zij bij hun bedrijf begraven.

In Stein en Elsloo zijn twee grafveldjes, waarvan één met drie stenen askisten, gevonden.²³ Dergelijke askisten zijn echte luxegoederen en waarschijnlijk kunnen de mensen die hierin begraven zijn geïdentificeerd worden als villabewoners. Aanwijzingen over hoe de gewone mensen geleefd hebben, zijn o.a. verkregen door de opgraving van een houten boerderij in het havengebied.²⁴

DE ROMEINSE VILLA

Afb. 11. plattegrond van een Romeinse villa

²³ Beckers & Beckers 1940; Bogaers 1959.

²⁴ Holwerda *et al.* 1928; de Grooth & Mater 1997.

Wij denken overigens ook dat er in de Romeinse tijd een (secundaire) noord-zuid verbinding aan deze zijde van de Maas heeft bestaan maar dat dit niet de vaak als route veronderstelde (Gemeyn) Heerstraat is geweest, dit was een middeleeuwse weg. Ook worden oude oost-west lopende wegen (zoals de weg Stein-Beek en Geulle-Beek) gezien als onderdeel van verbindingen tussen de Romeinse Heerbaan op de linkeroever (de zgn. Via Mosae) en de weg Aken – Xanten die bij Tuddren aansluiting hadden.

Het is echter meer voor de hand liggend dat voor de Romeinse noord-zuid route aan de oostzijde (rechteroever) van de Maas de helling langs de dalrand volgde. Deze kwam van Bunde en liep vervolgens over Geulle a/d Maas, Materberg, Terhagen, Elsloo, Stein en verder. Het vormt de kortste verbinding tussen de Romeinse vondsten op de Pendersjanskup (gelegen tussen de Slingersberg en de Snijdersberg) en de haven van Stein. Tevens loopt deze weg langs de begraafplaats in het Hoge Bos te Elsloo en over de Scharberg waar een inheemse nederzetting heeft gelegen van de Germaanse Scuni (gevonden tijdens de aanleg van het Julianakanaal vlak bij de autowegbrug).

de omvorming van het landschap

4 de omvorming van het landschap

4.0 inleiding

Het beschrijven van het middeleeuwse Maasdal is niet gemakkelijk. Dit komt mede doordat de archieven pas rond 1500 duidelijke informatie beginnen op te leveren. De middeleeuwen liepen toen al ten einde. Wat deze bronnen ons weergeven is eigenlijk een echo van de ontwikkelingen in de voorafgaande 1000 jaar (vanaf de Romeinse tijd). Desondanks is het toch mogelijk om aan de hand van de gegevens een beeld te vormen van de ontwikkelingen. De archiefbronnen staan namelijk vol verwijzingen naar gebeurtenissen en feiten die lang voor de vastlegging ervan zich hebben afgespeeld. Verder is het van belang om te weten dat de vermelde archieven een beeld geven van een maatschappij die op veel punten nog was ingericht zoals zij zich in voorafgaande eeuwen had gevormd.

4.1 de Merovingische periode (481-751) 25

De val van het Romeinse Rijk werd ingeleid door Germaanse troepen die in steeds grotere aantallen de Rijn overstaken. Een van de belangrijkste van deze groepen was die van de Franken (naar wie het huidige Frankrijk genoemd is). Zij waren het die een nieuw rijk in West-Europa stichtten. De perioden na de val van het Romeinse Rijk worden genoemd naar de koninklijke families van de Franken: de Merovingische en de Karolingische periode. De Merovingische periode (ongeveer 481 – 751 na Chr.) vormt een wat donkere periode in de geschiedenis. Er is maar weinig uit deze periode op papier gezet en het is politiek gezien een nogal tumultueuze tijd. Toch zijn er uit Stein uit deze periode vondsten bekend. Vlakbij het Kasteel van Stein zijn namelijk op de Grote Bongerd zo'n 75 graven uit een Merovingisch grafveld onderzocht.²⁶ De mensen, die in deze periode meestal niet meer gecremeerd werden maar begraven, kregen hun 'zondagse pak' mee het graf in. Zo werden de vrouwen met hun mooiste sieraden begraven en kreeg een deel van de mannen zwaarden en strijdbijlen mee. Daarnaast kregen zij potten mee waarin eten en drinken zat voor het leven na de dood. Voor archeologen is het jammer dat de kerstening meebracht dat de doden niet langer meer met dergelijke giften begraven werden: de modegevoelige potten, gespen etc. vormen namelijk een belangrijk hulpmiddel om de graven te dateren en ze vertellen veel over het dagelijkse leven.

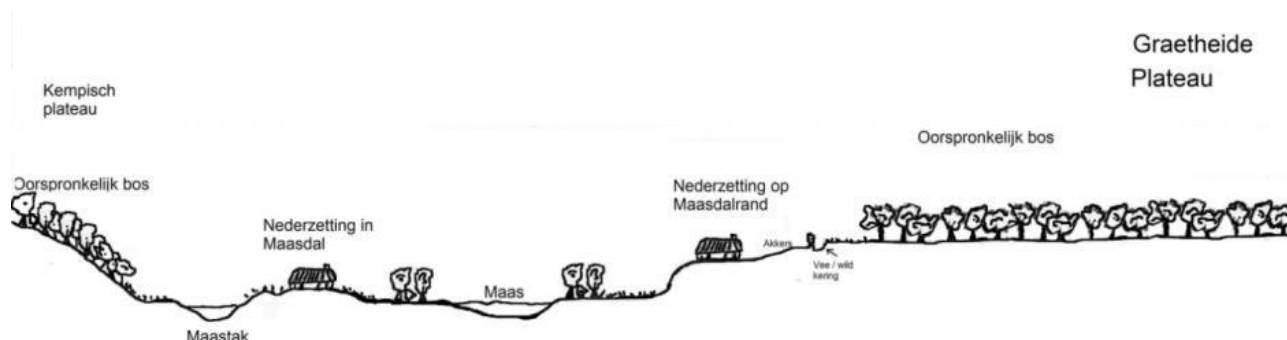
Ook na de Romeinse tijd blijven de oude routes of delen ervan van belang of worden vernieuwd, men moest namelijk met dezelfde natuurlijke omstandigheden, (moerassen en hellingen) rekening blijven houden. Hoewel er na de Romeinse periode ontvolking heeft plaatsgevonden zullen de plaatsen die wel bewoond bleven of opnieuw bevolkt raakten, via de wegen uit de voorafgaande periode met elkaar in verbinding zijn gebleven. Vanaf het einde van de Romeinse tijd, ca 400, raakt de Maasdalrand bevolkt door groepen Franken die in het Maasdal en zijdalten hun dorpen bouwen. Waar de Germanen zich vestigden, verdwenen de Romeinse villae om plaats te maken voor dorpen met het voor de Germanen karakteristieke nederzettingsspatroon. Hoewel de Romeinse gebouwen verwoest worden, blijven de inheemse dorpen mogelijk toch bestaan. In dit proces raakten de handel en wegen in verval en de beschaving en kennis uit de oudheid ging voor een groot deel verloren. Hiermee beginnen de duistere, vroege middeleeuwen. De eeuwen waarvan we zeer weinig weten.

Van ongeveer 250 tot 750 verslechterde de waterafvoer van de Maas, zodat overstromingen toenamen. Het slib uit de zuidelijke leemgronden bezonk op de overstroomde dalgronden en zorgde voor het ontstaan van de uiterwaarden, die bijna uitsluitend als graslanden benut zouden worden, vaak in gemeenschappelijk gebruik.

²⁵ Deels overgenomen uit "Stein een gemeente vol oudheden, archeologische beleid 2010", Archol, auteur C.C. Bakels

²⁶ Beckers & Beckers 1940

Rond 600 zijn de dorpen klein en liggen op de hogere gedeelten en aan de voet of in de hellingen langs het Maasdal. Het zijn straatdorpen langs doorgaande wegen die mogelijk al (deels) bestonden in de Romeinse tijd, of zelfs eerder. Sommige dorpen zijn na de Frankische invallen nieuw gesticht, anderen kennen een pre-Romeinse oorsprong.

Afb. 14. profiel van het landschap omstreeks 600

De middeleeuwse Maasdorpen kenden allen eenzelfde wegenstructuur. Een doorgaande weg die bewoonde gebieden volgde in de rivier en beekdalen. Het Maasdal was zeer drassig (uitgestrekte broekgebieden). Door het Maasdal hebben dan ook geen doorgaande wegen gelopen. Om geen wateroverlast te krijgen liepen deze dan ook in de hellingen op de overstromingsgrens van de Maas en boven de bronnen in de Maasdalhelling. Voor het jaar 1000 kende men de haam niet en men gebruikte een tuig van riemen om dieren in te spannen. Dit had als gevolg dat de dieren zichzelf bijna wurgden indien zij een last een steile helling op moesten trekken. Veel bulkgoederen zoals granen werden derhalve nog lang in zakken op de rug van kleine paarden vervoerd. Deze liepen dan in een lange rij achter elkaar, de zogenaamde kinkepaarden. Een helling beklimmen moest dus geleidelijk aan gebeuren. Vaak bevinden zich in de buurt van een steile weg voetpaden die de helling wel geleidelijk volgen. Meestal zijn dat de restanten van de oudste route tegen de helling. Paarden waren overigens lang te kostbaar om te gebruiken als trekdier. Hiervoor werden de goedkopere koeien en ossen gebruikt. Ook na de invoering van de haam werden steile hellingen vermeden.

In het Maasdal kent de rivier diverse takken, waartussen de dorpen liggen. Bij overstromingen liggen ze dan op eilandjes. Het Maasdal zelf bestond toen uit hooilanden, weidegebieden, oerbossen en akkers op de hogere akkers. Ook de plateaus boven de hellingen zijn bebost (oerbos). De veeteelt is belangrijker dan de landbouw. De velden rond de dorpen zijn beperkt in omvang. Het leven was gebaseerd op gemeenschappelijk bezit en belang. Weidegronden en bossen waren van primair belang. Naar de weidegebieden voeren veedriften. De grenzen met het Graetbos worden door landweren gevormd. Langs de Maas werd de dorpsvorm gekenmerkt door een lintbebouwing aan een interlokale weg, die (boven het in het rivierdal gelegen wei- en hooiland) de rand van het terras volgde, waarop de akkers lagen. De dorpen zijn nagenoeg zelfvoorzienend. Geleidelijk zullen de dorpen zich langs de hoofdweg en de veedriften uitbreiden.

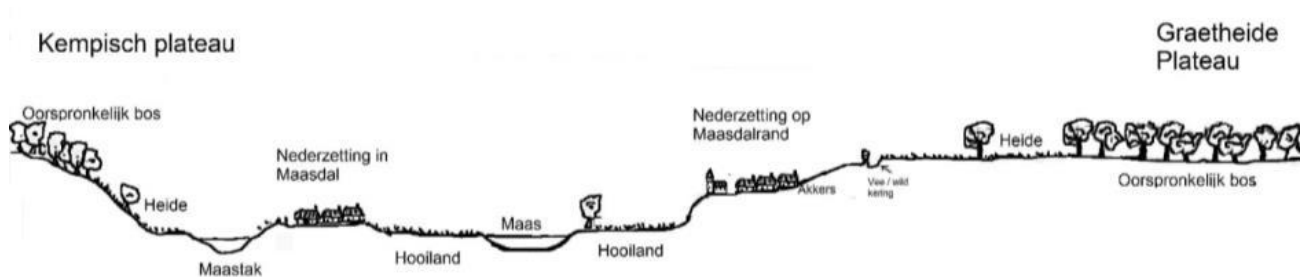
Bestaande weidegebieden worden omgezet in akkers, bossen in het Maasdal en op de plateaus worden gekapt, in de plaats komen nieuwe weidegebieden. De landweer als afscheiding van het weidegebied en het oerbos schuift geleidelijk op naarmate het bos verder wordt ontgonnen. In grote delen van Europa, zagen dorpen in de middeleeuwen allemaal het zelfde uit en leefden de bewoners volgens dezelfde grondslagen. In onze streken bestond de gebouwen uit vakwerk (houten skelet met vlechtwerk en lemen wanden).

De Maasdalrand was een geïsoleerd gebied, dat aan de oostzijde werd begrenst door het oerbos en ten zuiden van Elsloo door een drassig moerasgebied. De geïsoleerde liggingen en het feit dat Maasdorpen op en over de Maas georiënteerd waren is tot op de dag van vandaag terug te vinden in het dialect.

4.2 de Karolingische periode (751 -987)

In de Karolingische periode kwamen onze streken wat meer in het centrum van de wereldgebeurtenissen te liggen. De familie van de Karolingers, van wie Karel de Grote de bekendste is, was namelijk afkomstig uit het gebied tussen Luik, Maastricht en Aken. Het is dan ook niet zo gek dat Karel de Grote een paleis in Aken liet bouwen. In de daarbij behorende Dom zijn ook later nog veel Duitse koningen gekroond. Op een ander familiegoed werd door Willibrord de abdij Susteren gesticht. Deze abdij speelde samen met de bisschopszetel, eerst in Maastricht, later in Luik, een belangrijke rol in de kerstening van Zuid-Nederland. Mogelijk duikt uit deze periode voor het eerst een plaatsnaam uit de gemeente op: Elsloo. In de winter van 881 - 882 na Chr. richtten de Noormannen – die plunderend door de Lage Landen trokken – een winterkamp op dat gelegen was aan de Maas te Ascloa. Er bestaat onder onderzoekers al lang een discussie of het vroeg-middeleeuwse Aslao, Ascloha, Haslao, Haslon etc. betrekking heeft op Asselt bij Roermond of Elsloo. Het is geen uitgemaakte zaak dat als Elsloo of Asselt met het oude Aslao etc. te verzeelvigen is. Recent onderzoek heeft in ieder geval uitgewezen dat de vermoedde locatie niet in de directe omgeving van de kerk van Asselt is te vinden maar dat het onderzoek niet andere locaties bij Asselt kan uitsluiten.²⁷ Ook de plaats van de door de Noormannen als verdedigingswerk uitgebouwde palts is nooit gelokaliseerd. De aanname dat het bestuurscentrum van het kroondomein automatisch de burcht in de Maas zou zijn geweest is niet op feiten gebaseerd. Uit opdelingen en verkopen uit de 13e eeuw kan men opmaken dat Elsloo, Stein, Kotem (B) en Boorseme (B) ooit een geheel vormden waarvan het centrum nooit is vastgesteld. De naam Ascloha etc. kan dus op een veel groter gebied betrekking hebben gehad dan waar men nu van uit gaat. Ook speelt in de reconstructie van het oude Ascloha de wisselende loop van de Maas een rol. De overeenkomst in de naam van de eerste kasteelheer, de He-sloes, en de plaatsaanduiding Haslon geeft hier ook te denken.

In de Karolingische tijd (800-1000) verbeterde de waterafvoer. Op de hoger gelegen en daardoor drogere en tegen overstromingsgevaar beschutte terrasgronden ontstonden Frankische nederzettingen. De Maasvallei was een aantrekkelijk gewest door haar vruchtbare gronden, de aanwezigheid van een interlokale weg en de nabijheid van de rivier, die de landelijke isolatie doorbraken perspectieven op handelsactiviteiten bood. Ook de bouwlanden werden op de hogere terrassen en hellingen aangelegd. Toch woonde men liefs zo dicht mogelijk bij de Maas, waar de vruchtbare graslanden en weiden op de uiterwaarden lagen. Van groot belang waren de hooilanden in het dal. De hoeveelheid hooi was bepalend voor het aantal stuks vee dat men de winter kon doorhouden. Achter de akkers lagen de woeste gronden die hout en aanvullend veevoer leverden. Beemden, akkergronden en heide waren alle drie noodzakelijk voor de landbouw, maar het was een broos evenwicht. Ziekte onder het vee, onvoldoende hooi of andere externe oorzaken konden dit evenwicht gemakkelijk verstoren en dikwijls betekende die hongersnood en armoede. Alleen langs de Maas en in de dalen van Geleen, Geul, Gulp en hun zijbeken is er in de vroege middeleeuwen bewoning. De plateaus zijn dan dicht beboste oerwouden. Tot rond het jaar 1100 zal de omvang van de dorpen en de omringende velden en wegen beperkt blijven. De woeste gebieden zijn dan uitgestrekt en aaneengesloten, de (groepjes) dorpen en omliggende gronden waren in feite kleine eilandjes in het oerbos, een zee van groen.

Afb 15. profiel van het landschap omstreeks 800

²⁷ Verhart 2017.

De Maas bestond in die tijd uit meerdere stromen naast elkaar. Tussen Rekem en Urmond heeft de Maas eeuwenlang een soort Biesbosch gevormd. Er vormden zich steeds nieuwe geulen, oude geulen werden opnieuw geactiveerd en met elkaar verbonden. De archieven spreken ook bij herhaling van een of twee hoofdstromen. Dit betekent dus dat er tegelijkertijd ook andere (secundaire) geulen bestonden. Bij laag water zal het water alleen door de hoofdstromen of zelfs door een geul stromen. Bij hoogwater echter liep het hele stelsel vol. Vanaf Rekem verdeelde het water zich en lagen de dorpen in het Maasdal zoals Rekem, Uikhoven, Grimbie, Boorseme, Kotem en Meers veilig op eilandjes. Had de Maas in die tijd, waarin men nog geen of lage dijken had, uit slechts een stroom bestaan, dan waren deze dorpen voor en na weggevaagd. Alleen doordat de kracht van het water zich kon verdelen, was het gebied voor bewoning geschikt. Zo kon het ook voorkomen dat na een overstroming een geul die normaliter alleen in de winter water bevatte veranderde in de bedding in de zomer. Of er ging een combinatie van oude en nieuwe geulen als hoofdstroom dienen. Op deze wijze veranderde de stroom binnen een beperkt gebied herhaaldelijk van koers zonder al te grote gevolgen. Tot ca. 1150 heeft de Maas tussen Herbricht en Neerharen rechtdoor gelopen en splitste zich in twee takken. De Geul liep vanaf de huidige uitmonding bij Voulwammes (Bunde) door de bedding van de tegenwoordige Maas om tussen Uikhoven en Kotem uit te monden in de oostelijke Maastak. Tussen Vucht en de Maasband kwamen de takken weer bij elkaar.

4.3 de hoge of late Middeleeuwen (1000-1500)

Tussen 1150 en 1179 zou er bij de splitsing van de Maas een opeenhoping van ijsschotsen hebben plaatsgevonden waarbij het water van de Maas naar rechts afboog en vervolgens de benedenloop van de Geul als bedding nam. De eerste fase van de grote Maasverplaatsing was hiermee een feit. Dit wordt de doorbraak bij de "Overslag" (tussen Itteren en Neerharen, de plaats waar de lijnpaarden die de schepen trokken de Maas moesten oversteken) genoemd. Voor 1450 verliet na een grote overstroming de Maas haar bedding tussen Kotem en de Hal en stroomde voortaan, in plaats van aan de westzijde, thans aan de oostzijde van de Hal. De kerk van Elsloo en een gedeelte van het dorp wordt weggespoeld. In 1459 wordt een nieuwe kerk (nabij de huidige kerk van Elsloo) ingewijd. Mogelijk hebben de geschetste veranderingen zich al veel eerder ingezet en kan dit gedateerd worden in de tijd dat Boorseme en Kotem (die voorheen tot Elsloo behoorden) bij Rekem werden gevoegd. Dat was omstreeks de eerste helft van de 14e eeuw. De Maasstroom kan dusdanig in sterkte zijn toegenomen dat deze dorpen toen al steeds meer gescheiden van Elsloo raakten. In 1458 verdeelt de Graaf van Rekem nieuw land onder zijn onderdanen dat ter beschikking is gekomen door Maas-verplaatsing, de "Nieuwe Erven" genaamd.

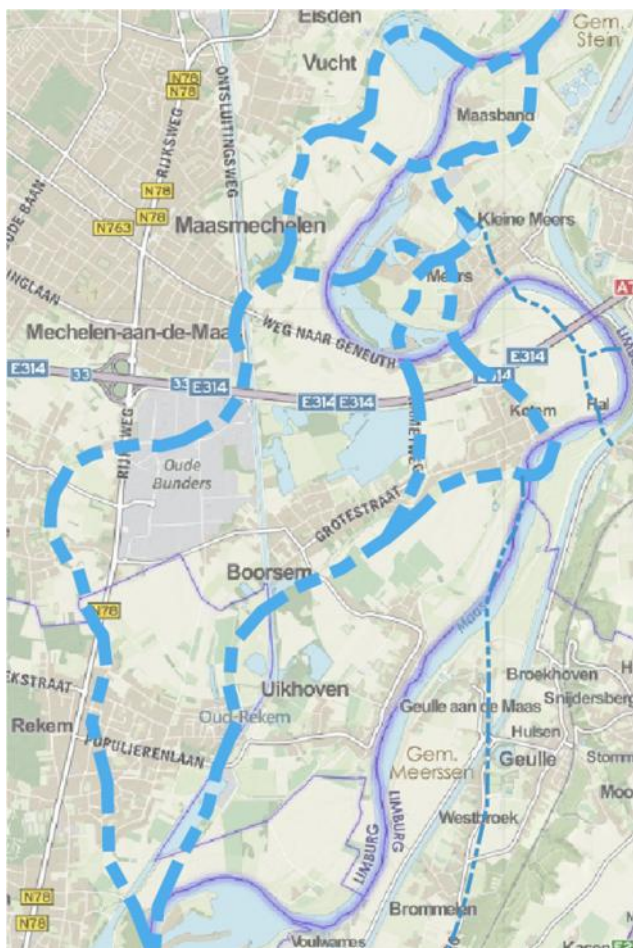
De Nieuwe Erven moeten echter ruim de tijd hebben gehad om voldoende te verlanden om als akkergronden uitgegeven te kunnen worden. Ook worden door diverse dorpen hun grenzen opnieuw beschreven. Dit alles duidt er op dat in een zelfde tijdvak ingrijpende veranderingen van de Maas-stromen en het Maaslandschap hebben plaatsgevonden die herinrichting noodzakelijk maakten. De veranderende Maasstroom zal niet alleen gevolgen hebben gehad voor de oudste kern van Elsloo aan de Maas, maar ook voor de oudste kern van Meers. Over het oude Meers is echter niks bekend.

De middeleeuwse dorpseconomie rustte op twee pijlers: de landbouw en de veeteelt. Voor enkele dorpen kwam hier nog een derde bij de scheepvaart, handel en visvangst op de Maas bij. In verband met de mestproductie waren de landbouw en veeteelt onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het vee stond in dienst van de landbouw als mestleverancier. Dit gold zowel voor schapen als voor koeien. Koeien waren belangrijke vlees en melkleveranciers. Dit legde ook beperkingen op aan de ontginningen. De opbrengst van de gronden bleef gebonden aan de grenzen die gesteld waren door de beschikbare hoeveelheid mest. Er diende een evenwicht te bestaan tussen de oppervlakte aan cultuurgrond en woeste grond. Men kon niet ontginnen zonder een evenredige verhoging van de mestproductie. Grote natuurlijke weiden bleven nodig voor het weiden van vee.

Toen men rond het jaar 1000 begon geleidelijk aan de bestaande velden uit te breiden en nieuwe te ontginnen, diende het wegstelsel deze ontwikkeling te volgen. Ook voor de afzet van de producten dienden er betere verbindingen te komen. Van de wegen moet men zich niet teveel voorstellen. Op zijn best waren het bekiezelde banen. In de feodale Middeleeuwen waren de wegen in zulke erbarmelijke staat dat er 's zomers en op vlak terrein, soms tot twaalf paarden nodig waren om een volgeladen wagen te trek-

ken. 's Winters waren de wegen gewoon onbruikbaar. Behalve om tol te heffen, bekommerden de plaatselijke "heren" zich weinig om de wegen. Tot de 13e eeuw zal hieraan niets veranderen, op enkele initiatieven van grote heren of machtige abdijen na. Waar nieuwe velden niet meer vanuit de bestaande wegen waren te bereiken, werden vanuit deze, rechte (doodlopende) wegen aangelegd. Naar gelang de ontginningen opschoven, verlengde men deze wegen. Dit ging zo door totdat men de gewenste uitbreiding had bereikt.

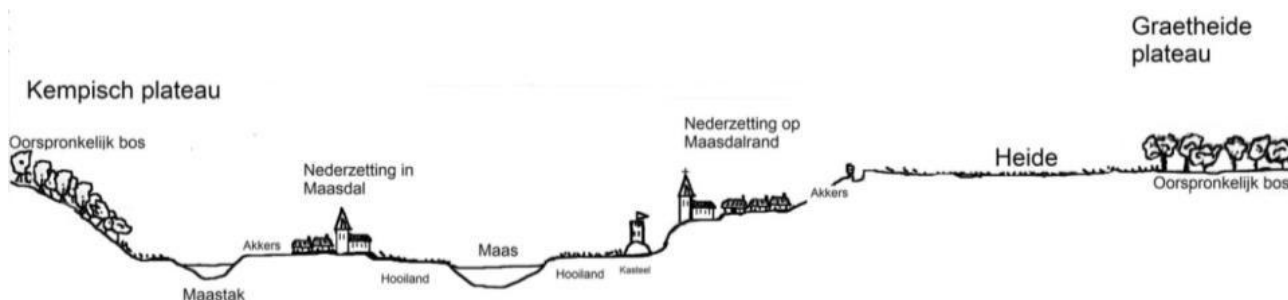
Aan het uiteinde van de weg lagen dan de nog niet ontgonnen gronden waartegen de weg doodliep. Deze gronden bleven bebost of waren nog lang in gebruik als weidegronden; in dat geval werden de veldwegen tevens als veedrift gebruikt. De veldwegen werden eigenlijk door de boeren alleen in het voor- en najaar gebruikt als karwegen (voerstraten). De rest van het jaar fungeerden ze al of niet als voetpad. Het meeste verkeer gebeurde, tot ver in de vorige eeuw, te voet. Het is dus niet verwonderlijk dat het hele gebied doorkruist was met voetpaden. Deze liepen dan, vaak als verlengde van de doodlopende veldwegen, naar andere dorpen, sneden wegen af en verbonden de diverse gedeelten van het dorp met elkaar. De veedriften behoren tot de oudste categorie wegen. In Elsloo waren dit veelal holle wegen. Dit had twee redenen, de weg werd tot op de kiezellaag onder de löss door de kleine hoeven van het vee uitgelopen. Regenwater zorgde vervolgens op de hellingen voor de afvoer van de grond. Dit proces werd echter ook bewust bevorderd.

Afb 16. een schematische weergave hoe de situatie voor 1150 er waarschijnlijk heeft uitgezien. De oude Maas is geprojecteerd op de huidige ondergrond. De dikke streepstippellijnen geven het vermoedelijk loop van de hoofdtakken aan. De smaller stippellijn beneden geeft de vermoedelijke loop van Geul aan.

Afb 17. een schematische weergave hoe de situatie omstreeks 1500 er waarschijnlijk heeft uitgezien. De dikke streepstippellijnen geven het vermoedelijk loop van de hoofdtakken aan. De Maas stroomt inmiddels ook door een deel door de vroegere stroom van de Geul.

Afb. 18. profiel van het landschap omstreeks 1100

De steile wanden van de holle wegen fungeerden ook als een soort omheining, wat voorkwam dat de dieren uitwaaierden over de velden. De meeste holle wegen in Elsloo gaan terug op veedriften. Er waren meestal meerdere veewegen vanuit het dorp naar een weidegebied. Om het grasland langs de veedrift te ontlasten nam met telkens een andere route terug. Later worden deze veedriften nadat de weiden tot akkers omgevormd zijn veldwegen.

Het invoeren van het zogenaamde drieslag stelsel, verbeterde ploeg, invoering van de haam voor paarden, de behoefte aan voedsel van de gegroeide steden, dijk aanleg etc. heeft de landbouw grote sprongen vooruit gebracht. De kloosters nemen hierbij het voortouw. Grootschalige ontginningen en stichting van nieuwe nederzettingen en grote hoeven nemen een aanvang. Van de 11e tot het begin van de 14e eeuw

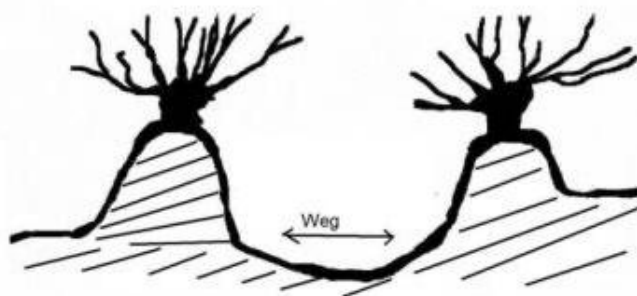

Afb 19. de Tranchotkaart (1803) met daarop ingetekend in geel de dorpschaag, groen de landweer van het dorp Stein. In zwart de doorgangen en in rood de veedriften/doorgaande wegen.

verdrievoudigt zich de bevolking van Europa, met een sterke aanwas in de Lage Landen. Tussen 1200 en 1300 zal het cultuur-landschap zich plaatselijk zelfs verviervoudigen. Deze periode van explosieve groei valt samen met een tijdperk van een warmer klimaat. De dorpen breiden uit. Vanwege de bevolkingsgroei was het ook nodig om de akkers uit te breiden, hetgeen ten koste ging van de bestaande weidegebieden. Dit betekent dat er nieuwe weidegebieden moesten komen waarvoor het bos werd ontgonnen, de landweren opschoven en de veedriften werden verlegd. De bestaande elementen in het landschap verdwijnen echter niet maar worden verlengd of krijgen een andere functie. Kadastraal blijven ze echter herkenbaar, tot in onze tijd. Na 1300 neemt de bevolking door voedselgebrek en (daarmee samenhangend) door ziekte (pest) echter weer sterk af. De ontginningen stagneren om in de 15e eeuw op beperkter schaal weer op gang te komen. De middeleeuwse dorpsbewoners en hun bezittingen stonden in de middeleeuwen constant bloot aan diverse gevaren zoals ziekten, hongersnood, misoogsten, natuurrampen, weersveranderingen etc. Maar ook dienden het dorp, velden en vee beschermt te worden tegen gevaar komende vanuit de heide en bossen (die toen nog in contact stonden uitgestrekte woeste grondcomplexen tot

in Duitsland toe). Groot wild zoals wilde varkens, beren, wolven en herten bedreigden mens en dier. Het waren echter niet alleen dieren maar ook plundersaars waartegen men zich moest zien verweren. De middeleeuwse Maasdorpen kenden als bescherming twee ringen in de vorm van afscheidingen.

Een afscheiding werd gevormd door het aaneensluiten van dicht in elkaar gevlochten (getuynde) levende heggen die de huispercelen van het veld afsloten, de dorpshaag. Tussen de landbouwgronden en de woeste gebieden zoals ruwe niet omheinde graslanden (grousen) en bossen was een tweede afscheiding, de zogenaamde landweer. Feitelijk waren alle akkers en tuinen omheind om vee buiten te houden, terwijl een afrastering nu dient om vee binnen het weidegebied te houden. Voor beide afscheidingen bestaan diverse namen. Maar zowel voor de eerste als de tweede afscheiding wordt vaak landweer, heggen, ha-gen, landgraaf of heigraaf gebruikt, wat erg verwarrend werkt. Dat verschilt overigens van plaats tot plaats. In Berg was de aanduiding voor de dorpshaag, de Heggen ("Achter de Hegge") in Elsloo was dat

Afb 20. Schematisch profiel van een veedrift met aan beide zijden opgeworpen begroeide wallen. Er is sprake van een bovengrondse holle weg.

afscheiding met de akkers. De landweer vormde ook eeuwenlang de onveranderlijke grens van het grondgebied van de dorpen met de heide en komt in de grensbeschrijvingen van de dorpterritoria als de landsgrens voor. Waar wegen, zoals de oude weg en de veedriften de dorpshaag doorsneden waren vauwvoren of valderen (vandaar o.a. de Valderstraat in Stein) aangebracht. Dat waren schuin geplaatste valhekken die zichzelf sloten, draaihekken of slagbomen.

Op sluiting van de toegangen was men zeer streng. Dat moest ook wel. De functie van de dorpshaag was tweeledig. Het buiten houden van wild en vee (bij nabeweiding van de stoppels na de oogst en braakland) uit de velden en binnen het dorp houden van alle loslopend kleinvee zoals geiten, ganzen, kippen en eenden en natuurlijk de varkens. De tweede afscheiding had ook meerdere functies. Deze diende om het op de heide of akkergebied met stoppels weidend vee te binnen het gebied te houden en te voorkomen dat het vee werd aangevallen door (groot)wild. Ook vormde de landweer een hindernis bij veeroof wat veelvuldig voorkwam door plunderende troepen. Door ervoor te zorgen dat alle landweringen van de aan de heide grenzende dorpen op elkaar aansloten, kreeg men een gesloten geheel rond de heide, alleen doorbroken door doorgangen voor wegen. Deze wegen vormden "gaeten", toegangen.

De meeste nog bestaande landweren dateren uit de 13e en 14e eeuw, maar zijn moeilijk te dateren vanwege hun opbouw uit aarde. Echter o.i. kennen veel van de nog bestaande landweren oudere voorgangers, korter bij de nederzettingen. Vanwege de uitbreiding van de velden werden nieuwe landweren aangelegd. De oude landweer werd dan dichtgemaakt en het tracé vervolgens als (veld)weg in gebruik genomen. Bij opgravingen bij de wallen in Stein door Dr. Beckers in 1924, constateert hij dat er sprake is van een buitenwal, een weg een gracht en een binnenwal. In eerste instantie zou men denken aan een "dubbele landweer" maar de namen Koestraat (bij Nieuwdorp) en Veestraat (bij de Heidekamp ten noorden van Stein, door de Steinders de Lendjwaer genoemd) duiden op een verandering in functie van de landweer. Het lijkt er sterk op dat de oorspronkelijke landweer hier aangepast is om te komen tot twee afzonderlijke veedriften, twee bovengrondse "holle wegen die, voor zover bekend, nergens anders in Limburg voorkomen. In Zuid Limburg zijn namelijk het overgrote deel van de oude veedriften holle wegen.

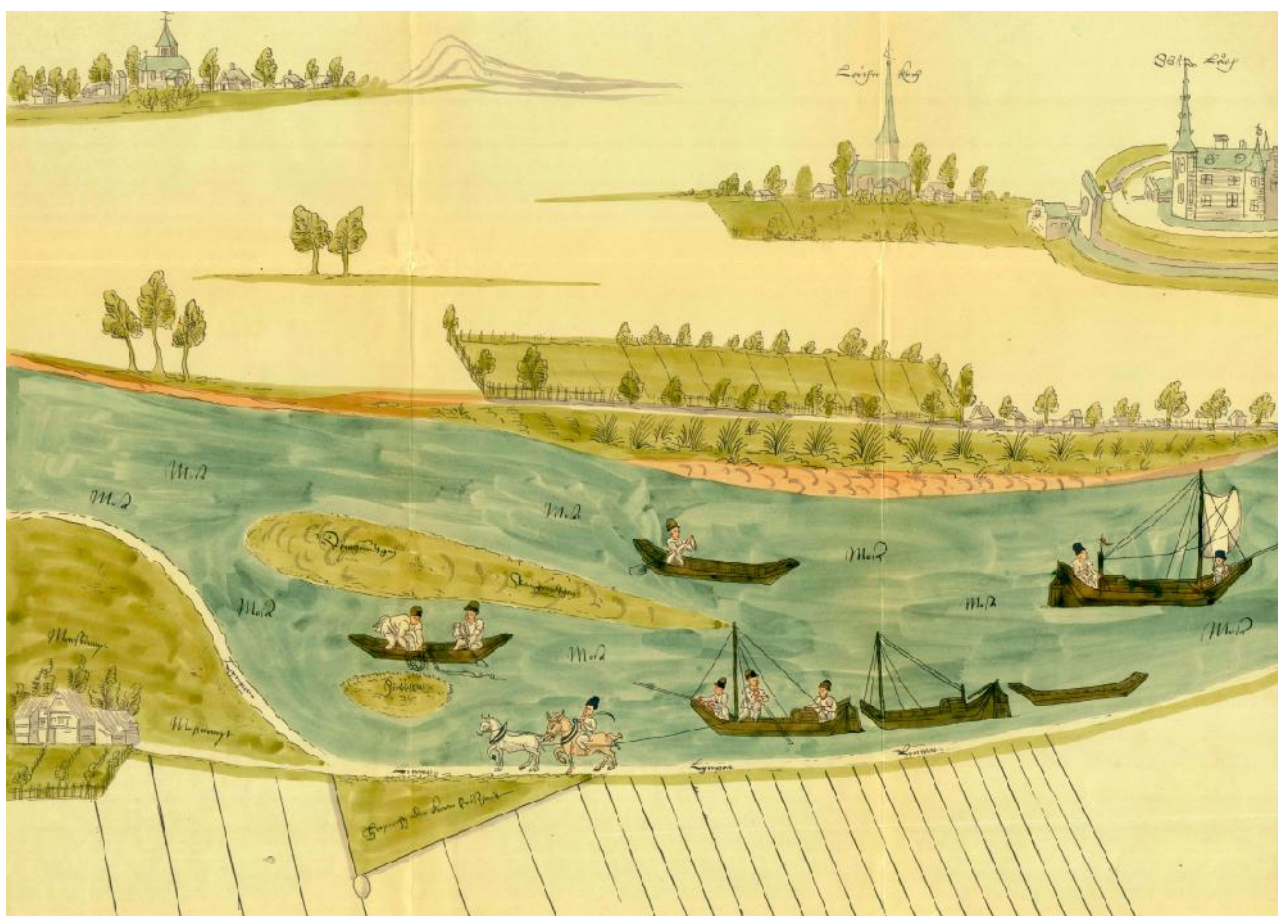
De rivieren, dus ook de Maas, spelen in de handel een grote rol. Toch is het oude Romeinse wegenstelsel dat (deels) de basis gaat vormen voor het Middeleeuwse wegenstelsel. Het is de weg die als hoofdstraat

weer de naam voor de landweer met de heide ("de Elserheggen"). In Stein is nog een groot deel van de landweer behouden gebleven. Deze worden aangeduid als de wallen van Stein, maar deze term is geïntroduceerd door de uit Beek afkomstige arts en archeoloog Dr. Beckers, die in de jaren 20 van de vorige eeuw een enorme bijdrage heeft geleverd aan de kennis van de streek. Hij meende dat de landweer de wallen waren van een Bandkeramische nederzetting, wat achteraf niet juist bleek te zijn.

In Urmond waren er wel wallen, dat waren de stadswallen van de vrijheid Urmond. Deze dienden zowel als stadsversterking en tevens als

door de dorpen liep. Vanuit deze hoofdweg vetrokken wegen naar de velden en weidegebieden. In Elsloo was deze weg naar het veld de Elserveldweg (nu Wijngaardstraat), in Stein de Valderstraat. De velden met de namen van de gemeenschap zijn meestal de oudste velden. Elserveld en Steinderveld zijn hiervan voorbeelden.

In de late Middeleeuwen was scheepvaart op de Maas de belangrijkste transportmogelijkheid van noord naar zuid en omgekeerd. Vanuit het zuiden werd vooral Naamse steen, mergel, hout, steenkool en kalk aangevoerd, vanuit het noorden kwamen veel levensmiddelen zoals vis, kaas en olie. Urmond (in 1153 reeds vermeld als 'Overmunte') was in die tijd een belangrijke havenplaats aan de Maas. De opkomst van Urmond hield verband met de scheepvaart op de Maas. De schippers vonden hier een veilige ligplaats in een oude rivierarm, die uitgroeide tot een haven met een laad- en loskade, waaraan de tegenwoordige straat de Bath haar naam ontleent. De plaats ontwikkelde zich onder invloed van de haven en de handel en had bijna een stedelijke verdichting. Inmiddels had Urmond omstreeks 1300 stadsrechten verkregen, waarna het - althans aan de veldzijde - met aarden wallen en rondelen werd verstrekt. Waar de huidige Raadhuisstraat, de Koe- of Brugstraat, de Bergstraat en de Beekstraat de omwalling bereikten, werden mergelstenen poorten opgetrokken. Vanaf 1398 hoorde Urmond tot het Duitse hertogdom Gulik. Urmond was de enige Maashaven die Gulik had en was daardoor nogal belangrijk. De handelswaar werd dan ook vooral richting Gulik (Jülich) getransporteerd. Dit gebeurde via de Maasbaan die door Graetheide van Berg via Sittard naar het Duitse achterland liep. Dit was de enige met grind verharde weg. De weg was ook belangrijk als transportroute van Antwerpen naar het Rijnland via het veer in Berg. Dit veer wordt al in 1383 genoemd en was een van de weinige veerponten op de Maas waar ook vracht overgezet mocht worden. Vanuit Antwerpen werd vooral zeevis en kaas naar het oosten vervoerd; in omgekeerde richting

Afb 21. reproductie uit 1939 door Edouard Ponce-let, van oude kaarten van de Maas bij Leuth uit het jaar 1561. Op de afbeelding is het lijnpad te zien, waarop paarden de schepen voorttrokken.

ging veel Rijnwijn. Het vervoer ging met twee-assige wagens, getrokken door twee of meer paarden. Per dag werd 40 tot 50 km afgelegd.

Tussen Elsloo en Meers bij de Scharremolen aan het Scharent (iets ten noorden van de autowegbrug over de Maas) moesten vreemde schepen tol betalen om aan te leggen en om te laden en te lossen. In Meers aan de “Verkesbat”, achter de huidige fanfarezaal, werden waarschijnlijk varkens geladen of gelost. Tevens werd hooi en hout verladen aan de losplaats. Tot de opkomst van de verbrandingsmotor op het einde van de 19e eeuw, maar ook nog na die tijd, werden de schepen getrokken door paarden, vrouwen of kinderen. Om de vaargeul te bereiken met de boot moest bij bochten vaak van oever gewisseld worden om het schip te trekken. Een kleinere lege schuit werd achter de beladen boot meegetrokken om het eventuele paard naar de andere oever te brengen. Het lijn drijven van Venlo naar Maastricht duurde twee dagen. Het was zwaar werk, ook voor de Belgische boeren paarden die het schip tegen de stroom in moesten trekken. De terugweg stroomafwaarts duurde zeven uren.

Tussen 1000 en 1300 stijgt de bevolking explosief, waarvan een deel gaat wonen in de steden, zoals Maastricht, die snel groeien en machtig worden. De toename van de handel zorgt voor een stijgend aantal wegvoertuigen; lastdieren in karavanen verzorgen een aanzienlijk deel van het lokale vrachtvervoer. Uiteindelijk voldoen de modderige, bochtige oude wegen langs de dalrand niet meer en de steden streven naar betere onderlinge verbindingen. Achter langs de dorpen wordt op de aaneensluitende oude grenzen met de heide (de oudste landweren) een nieuwe verbindingsweg tussen Maastricht en Roermond aangelegd, de Gemeyn Heerstraat. We vermoeden dat de “Gemeyn Heirstraet” in de 14e eeuw tot stand kwam. Deze kwam in het zuiden vanaf Moerveld, volgde in Catsop de Eykskensweg, de Holenweg, de Dries en de Catsopperstraat om in Elsloo verder te gaan via de Heirstraat, de Drie-kuilenweg om langs het oude Stein verder te gaan via de Heerstraat naar Urmond en verder. Hoe een en ander zich precies ontwikkeld heeft is moeilijk weer te geven. Vermoedelijk is voor een groot deel van het tracé gebruik gemaakt van de oudere infrastructuur van de landweren. Naar mate de ontginningen verder gingen, verloren de weiringen hun beschermfunctie en werden ze omgevormd tot wegen. Waar nodig maakte men tussenstukken tussen doodlopende (ontginnings)wegen en tot wegen omgevormde landweringen. Zo kreeg men een stelsel van doorgaande wegen. Vermoedelijk is op deze wijze de Gemeyn Heerstraat door Geulle, Elsloo en Stein tot stand gekomen.

De voornaamste energiebronnen in de Middeleeuwen zijn stromend water (aandrijving van de watermolen) en hout. Zonder hout kon de middeleeuwse samenleving onmogelijk draaien. Men maakte onderscheid tussen hout voor de bouw en hout als grondstof en als brandstof. Machtige stammen vormen het skelet van ontelbare woningen en voor de vloeren, wanden, en kapconstructies heeft men reusachtige hoeveelheden hout nodig. Ook wordt het hout in tal van beroepen als grondstof voor producten gebruikt. Wagens, schepen, meubels, vaten etc. alles is van hout. Eikenschors werd gebruikt voor de leerlooierij. Ook was hout een uiterst belangrijke energiebron voor de ertswinning en verwerking, voor de smid, de bakker, de bierbrouwer etc. en niet op de laatste plaats de woningen. Door de ongecontroleerde houtkap gaan in korte tijd enorme wouden te gronde, ook het Graetbos. Daardoor moet men het hout steeds verder gaan halen. Maastricht ontwikkelt zich tot een belangrijk centrum voor de handel in hout uit de Ardennen. Over de Maas gaan grote houtvloten naar Dordrecht. Al in de 12e eeuw hebben er in het stroomgebied van de Maas zulke omvangrijke ontginningen plaats gehad, dat het regiem van de rivier er merkbaar door wordt beïnvloed. Er treden steeds vaker extreem hoge of lage waterstanden op. Van de oerbossen blijft, door houtkap en overbeweiding, niet veel over en het “het woud dat in de volksmond de Graete wordt genoemd” veranderd in een van “hout ontbloote heide”.

In het Maasdal verlanden en verleggen zich de diverse Maasvertakkingen. De woontorens van de adel zijn dan inmiddels uitgegroeid tot kastelen. Van het oorspronkelijke kasteel van Elsloo liggen de overblijfselen in de huidige Maas. Bij laag water zijn deze soms nog zichtbaar. De oudste vermelding van een kasteelheer dateert uit 1108 met de vermelding van Arnulfus de Hesloes (Elsloo). Volgens vroegere onderzoekers zou dit kasteel deel uitgemaakt hebben van een zeer groot vroegmiddeleeuws complex van militaire gebouwen. Het zou meerdere malen door de Noormannen zijn geplunderd. Ook zou op de plek waar het oude Kasteel van Elsloo voorheen een Karolingische palts hebben gestaan, welke als verblijf

diende voor Lotharius II en Karel de Kale. Bewijzen voor het verhaal over de Noormannen en Karolingische palts bestaan echter niet.

De geschiedenis van het Kasteel Stein begint met Herman van Elsloo. In 1220 wordt hij in een archiefdocument vermeld. Herman van Elsloo zou (zoals het verhaal wordt verteld) na een ruzie met zijn broer Arnold de burcht Elsloo verlaat en op een steenworp afstand van Elsloo deze burcht hebben gesticht of betrokken. Vanuit de kastelen heersten de heren van Stein en Elsloo over ministaatjes op de grens van twee grote machtsblokken uit de middeleeuwen. Aan de ene kant lag een groot Rijnlands blok waartoe de hertogdommen Gelre en Gulik hoorden. Aan de andere kant lag het hertogdom Brabant dat in de loop van de middeleeuwen onder andere Maastricht en het oude hertogdom Limburg wist in te lijven en later zelf door het Bourgondisch-Habsburgse wereldrijk werd opgeslokt. Tijdens een van de vele oorlogen tussen beide grootmachten richtte het leger van Karel de Stoute, hertog van Bourgondië en Brabant, in 1473 en 1474 een kamp in op een hoogte bij Catsop. Tot enkele jaren geleden waren de wallen en grachten van dit kamp nog duidelijk in het veld zichtbaar.

4.5 renaissance en vroeg moderne tijd 1500 tot 1800

In de periode van 1500 tot 1800 veranderd het landschap nauwelijks. De laatste restanten van het oerbos op het plateau worden omgezet in heide. De heide kon echter niet zonder overleg tussen de 14 dorpen ontgonnen worden.

Dat is ook de reden waarom van deze uitstekende landbouwgrond delen nog lang heide zijn gebleven en in de middeleeuwen geen grote ontginningshoeven en nederzettingen op de heide zijn gesticht. Rond 1500 werd in de Graetheide van Sittard tot Beek, ten westen van Lutterade en Krawinkel een (nieuwe) landweer aangelegd om aldus veeroof door rondzwervende benden te belemmeren. We sluiten niet uit dat ook in deze tijd de laatste landweer van Elsloo, Stein, Urmond, Berg tot stand is gekomen of dat een oudere landweer opgeschoven werd om tegelijkertijd de oppervlakte aan landbouwgronden en weidegebieden binnen de landweer uit te breiden. In Elsloo moet hij in ieder geval in 1462 al bestaan hebben. Uit dat jaar dateert namelijk de oudste grensbeschrijving (bijfanck) waarin “de graef” (landweer) als grens met de heide wordt beschreven.

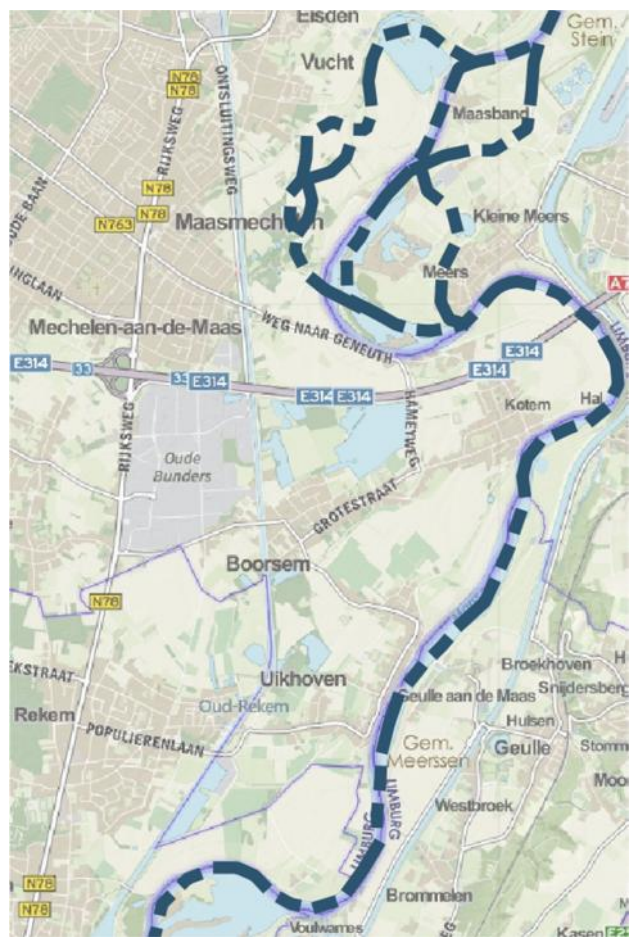
Wat wel veranderde waren de loop van de Maas. Rond 1500 beginnen de graven van Rekem dijken aan te leggen in de oude armen bij Neerharen en later wordt er een zware dijk aangelegd tot aan Geneuth. Hierdoor werd de sterke stroom van de Maas verlegd naar Geulle en Elsloo met alle gevolgen van dien. De kerk van Elsloo moet al voor 1450 in de Maas ten onder zijn gegaan. Daarna moet ook de pastorie ten prooi aan de Maas zijn gevallen. In 1519 neemt de pastoor van Elsloo tijdelijk intrek in de kasteelhoeve.

In 1563 wordt er een nieuwe pastorie gebouwd, landinwaarts, achter het kasteel. Net na 1600 is het slot van Elsloo door de stroom van de Maas dermate aangetast en vervallen dat er wordt uitgekeken naar een nieuwe huisvesting voor het kasteel. In 1612 wordt het Panhuys (de brouwerij) omgevormd tot de zetel van de heren van Elsloo.

Het afspoelen van gronden beperkte zich niet alleen tot de hellingen nabij de burcht van Elsloo, ook de zwakke kiezelrijke Scharberg in het gebied tussen Elsloo en Meers valt ten prooi aan de Maas. De rivier schuift tussen Meers en Elsloo in korte tijd richting Meers en het kasteel van Stein. In 1643 is er een grote overstroming (de waterstand was toen 80 cm hoger als in 1880, 1926, 1993 en 1995) waarbij de oude kern van Meers aan de Lindendries door de stroom van de Maas werd verwoest. Waarschijnlijk zijn toen ook de laatste resten van het kasteel in de Maas verdwenen. Rond 1650 heeft de Maas haar huidige loop vrijwel gevonden. Alleen in het gebied tussen Vught en de Weerd zullen er nog wijzigingen plaatsvinden. Bij Geneut schuift de Maas op in westelijke richting; bij Geneuth spoelt het land af, in de Weerd bij Meers er grond bij komt. De Maas die voorheen ten oosten van hoeve de Weerd stroomt, gaat nu ook aan de oostzijde tussen de hoeve de Weerd en Geneuth door. Dit mede door oude Maasarmen (oorspronkelijk behorende tot de oude tweede tak langs Grimbe en Mechelen) in zich op te nemen. Ondanks de veranderingen bij Meers blijft er nog lang een gedeelte van de oude Maasloop tussen hoeve de Weerd en het dorp Meers intact. Hierdoor komt hoeve de Weerd enige tijd op een eiland te liggen.

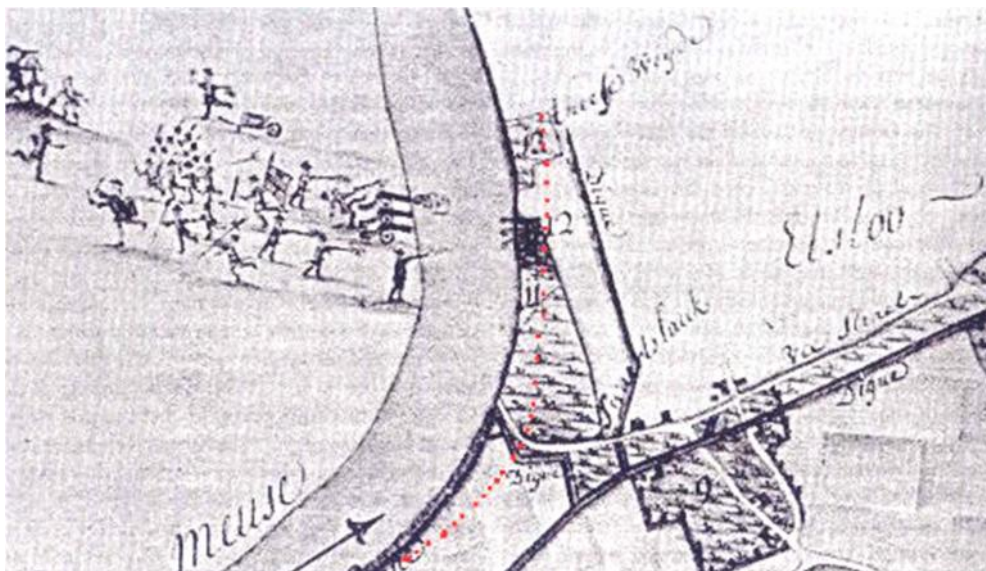
Afb 22. het is het beeld van rond 1650 wat we op vele kaarten aantreffen. Oude Maasarmen zijn nog gedeeltelijk actief en omsluiten eilanden. Het grootste eiland zijn de weerden onder Vught. Het kleinere eiland is de Weerd met de oude Maasloop over de Koeweide. Het kleinste eiland is de Maasband

Afb 23. een schematische weergave hoe de situatie omstreeks 1650 er waarschijnlijk heeft uitgezien. De oude Maas geprojecteerd op de huidige ondergrond. De dikke streep-stippellijnen geven het vermoedelijk loop van de Maas aan

Door de aanleg van de dijken verandert dit. De Weerd komt tot in de 19e eeuw bij hoog water op een eiland te liggen. Dit komt doordat er via een oude Maasarm langs de Weerd water uit de nieuwe loop in het oude gedeelte blijft instromen. De Maas vindt uiteindelijk een nieuwe loop tussen Mechelen en de Weerd (de huidige loop). Hoeve de Weerd die vroeger tot Maasmechelen behoorde en de Mechelse schuttenkamer bevat, wordt zo Meerser gebied.

Doordat er vanaf 1700 wel hoge dijken waren opgeworpen, bleef het tot één stroomgeul die weinig meer veranderde. Het opwerpen van de dijken ging echter niet zonder slag of stoot. Rondom het batten van de Maasoevers en het aanleggen van dijken vonden regelmatig schermutselingen plaats. Een leuke anekdote daarover is de plaatselijke beroemde veldslag van Meers. In 1723 begon de Graaf van Rekem de maasoever tegenover Stein te verhogen. In antwoord daarop werd in "op de Steinder weijen", bie de "Sleve Hjère diek", de veldslag gehouden tussen de schutterijen van Stein en Rekem. De schutterij van Stein, bestaande uit een tiental oudere mannen met geweren, schoot op de dijkwerkers aan de andere kant van de Maas. De dijk zou immers voor wateroverlast aan de Steinse kant gaan zorgen. Het minileger van Rekem had in aantal manschappen en geschut de overhand. Zij bezaten zelfs drie kanonnen. De schoten van Steinse kant werden dan ook beantwoord met schoten van de Rekemse schutterij. De grenzen van de Maas werden op die manier beschermd. De schermutselingen leidden ertoe dat het batten van de Maasoever in Kotem werd gestaakt.

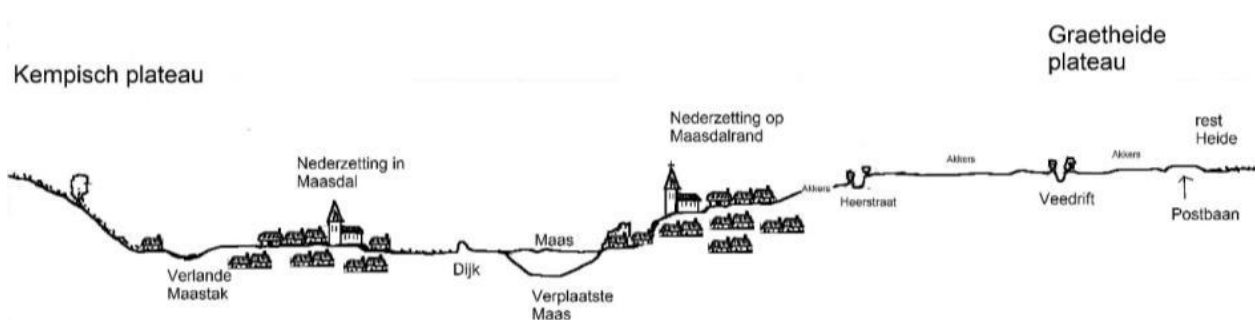

Afb 24. een situatieschets van de veldslag op de "Steinderweien" aan de Maas, op grondgebied van Stein op 5 november 1723. Links de schutters van Rekem en rechts aan de Maas (bij nr. 12) de schutters van Stein. De rode lijn geeft de huidige Maas-oever aan. Tot 1843 grensde Stein hier aan de Maas. Toen werd een strook grond met Elsloo geruimd tbv de aanleg van een weg naar Meers.

Na 1500 veranderen de landbouwmethoden. Was eerst het drieslagstelsel gangbaar waarbij een derde van de grond een jaar braak lag en beweide werd, waarbij een van de functies die van de landweer was om dit vee te beletten de heide op te gaan. Men gaat over op een methode waarbij groenbemesting een rol speelt. Dus geen beweiding meer door het jaar heen. Verder verdween in de 18e eeuw de constante oorlogssituatie met het gevaar van veeroof. De landweer werd overbodig en buiten de landweer werd steeds meer ontgonnen zonder aanleg van een nieuwe landweer. De oude landweer bleef midden in de velden achter en werd omgevormd tot veldwegen of omgebouwd tot veedrift naar de nog resterende heide. De begroeiing bleef echter bestaan om te dienen als gebruikshout. Zowel de restanten van de wallen van Stein, nu genaamd de Koeveldweg bij Nieuwdorp als de Koestraat (de lendjwaer) als Urmonder veeweg zijn "bovengrondse" holle wegen die uniek zijn in Limburg.

Afb. 25. profiel van het landschap omstreeks 1500

Afb. 26. profiel van het landschap omstreeks 1800

Rond 1775 is er nog slechts een restant van de heide over, zoals nog zichtbaar is op de Tranchotkaart van 1803. De Maas is opgesloten tussen dijken en heeft zijn definitieve bedding gevonden. De akkers zijn verder ten koste van de heide uitgebreid. Langs het heidegebied wordt een opvolger van de Gemeyn Heerstraat tussen Maastricht en Roermond aangelegd, de Postbaan.

De aanleg van de Postbaan in de 18e eeuw deed veel veranderen in de oriëntatie van de wegen in Elsloo en Catsop. De oude doorgaande noord-zuid route (de Gemeyn Heerstraat) verviel tot een veldweg. Er kwamen nieuwe wegen en bestaande (veld)wegen namen in belang toe en ontwikkelden zich tot doorgaande wegen. Het belangrijkste nieuwe snijpunt van wegen werd het punt bij het huidige Restaurant Ruimzicht in de heide. Het verkeer tussen Roermond en Maastricht ging voortaan niet meer over de Heerstraat vlak langs de Maasdorpen, maar nu meer oostelijker langs de rand van de heide.

De Postbaan kwam vanaf Maastricht tot op het Wolfeinde (bij de stoplichten aan de Rijksweg) in Beek. In de 18e eeuw liep er ook een postroute van Rekem via Elsloo door de heide naar Duitsland (via Sittard). Dit weten we o.a. vanwege de klacht dat Elsloo de weg niet naar behoren onderhield, waar het toenemend verkeer naar Duitsland hinder van had.

Afb 27. deze kaart is een gedeelte van de Carte marchande gemaakt door Ferraris, welke voorafgaande aan de uiteindelijke Ferraris-kaart (ca 1775) gemaakt. Op de kaart is het niet Oostenrijks deel van de gemeente Stein (zoals Elsloo) niet volledig maar schetsmatig ingetekend. Toch staan hier enkele waardevolle gegevens op. Zoals de weg langs het kasteel van Stein, via de Jodenstraat, over de Huysberg en dan in, met scherpe draai. Naar beneden, een weg de Maasberg af naar het veer. Verder volstaat men met een gedeelte van de Steinderweg in te tekenen. De "gemeyn Heerstraat" had voor hun blijkbaar geen belang want die staat niet ingetekend. Ook is zichtbaar dat wegen vanaf Rekem over Boorsem en Cotem naar het veer bij Elsloo lopen en deze wegen aansluiten op de wegen in Elsloo.

4.6 de 19e eeuw

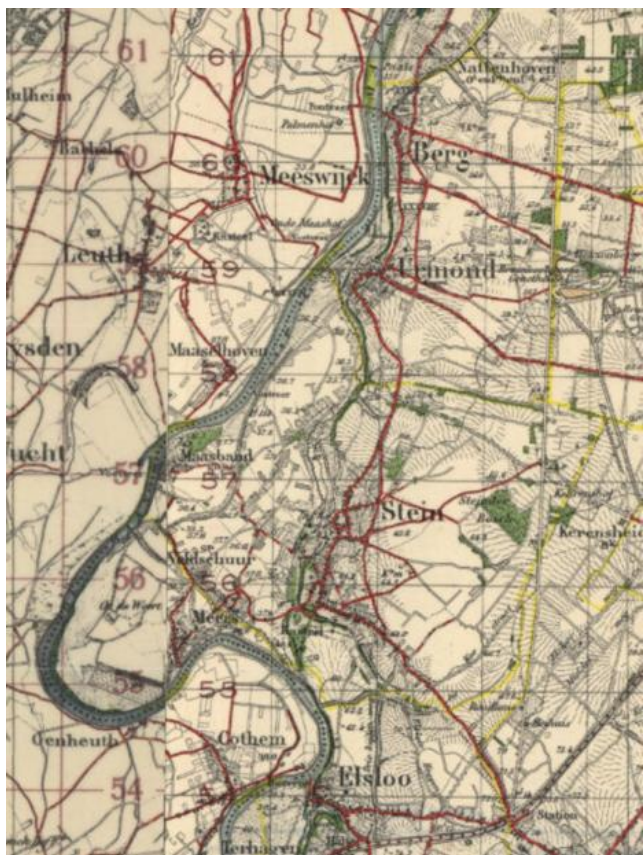
Sinds het begin van de 19e eeuw zijn er meer kaarten en geschreven bronnen op basis waarvan de ontwikkeling van het landschap en de kernen beter te reconstrueren is. Gedurende de hele 19e eeuw bleef Stein een agrarische gemeente, waar de welvaart van de bevolking werd bepaald door de op- en neergang van de landbouw. Dit veranderde pas met de opkomst van de mijnen in het begin van de 20e eeuw. De Tranchotkaarten (1803-1826) geven een goede indruk van de vroeg 19e-eeuwse situatie. Het laagterras van de Maasvallei herbergt de kernen Berg, Meers, Kleine Meers, Veldschuur en Maasband. De grond is bedekt met rivierklei en werd begin 19e eeuw gebruikt als weiland, boomgaard of bouwland (alleen op de drogere delen van de rivierkleigrond). Bij hoog water werden de landerijen regelmatig overstroomd. Het grasland besloeg in totaal ca. 24% van de oppervlakte van de gemeente.

Het overige gedeelte van de gemeente bestaat, wat de bovenste lagen aangaat, uit lössgronden die het zand en grind van het middenteras bedekken (peil ca. 60-70 meter + N.A.P.). Deze gronden waren geschikt als bouwland.

Het bouwland (met veelal kleinschalige inrichting) strekte zich dan ook uit op de zandige lössgronden (rond de kernen Urmond, Stein en ten noorden van Elsloo) en op de kalkrijke(re) lössgronden in het zuiden van de gemeente, namelijk op de plateau- en hellinggronden rond de kernen Elsloo, Catsop en Terhagen. Het bouwland nam ca. 68% van de totale grondoppervlakte in beslag. Op de zandige lössgrond rond de kernen Urmond en Stein en ten noorden van de kern Elsloo trof men naast bouwland ook enig grasland aan, in de vorm van beweide boomgaarden.

Afb 28. de Tranchotkaart uit 1803. Deze geeft in hoofdlijnen het beeld weer tussen 1500-1800. Aangetekend sinds 1775 de ruwe heide nog een flink stuk is afgenomen.

Afb 29. de topografische kaart uit 1929 (nog zonder de Maurits). Tussen 1800 en 1930 bleef het agrarische gebruik van de gronden gehandhaafd en vond er nauwelijks uitbreiding van de kernen plaats.

Relatief gezien was er weinig bos en heide meer (tezamen ca. 6%). Kleine stroken heide trof men aan nabij de kernen Meers en Catsop en op de hellingen van een noord-zuidgerichte strook nabij de kern Terhagen. Tussen de kern Stein en Lutterade (gemeente Geleen) bevond zich het Steinerbos, ter grootte van ca. 37 hectare. Dit Steinerbos was eens het wildreservaat voor de Heren van Stein. Ook in de 19e eeuw waren de landbouwbedrijven gemengde bedrijven, die voor de mestvoorziening afhankelijk waren van de veestapel. Daarom moest altijd een gedeelte van de cultuurgrond worden bestemd voor grasland voor het vee. Op de zandige lössgrond werden veel rogge en aardappelen verbouwd, op de kalkrijkere lössgronden bovendien gewassen als tarwe, gerst, haver en boekweit.

Veel landbouwgezinnen leidden in de vorige eeuw echter een karig bestaan. Hiervoor zijn diverse oorzaken aan te wijzen: lange tijd was de Graetheide gemeenschappelijk gebied, waarbij bewoners van elk dorp hun deel van de Graetheide mochten gebruiken. Eind 18e eeuw ontstond er ruzie over het gemeenschappelijk gebruik; sinds die tijd werd gepraat over het verdelen van Graetheide onder de omliggende dorpen en werd afgesproken dat bewoners delen in erfpacht konden krijgen. De verdeling leverde echter veel discussies op. Uiteindelijk werd in 1818 door de provincie een beslissing genomen, die door koning Willem I in 1819 werd bekrachtigd. De 14 gemeenten kregen elk een deel en mochten hun deel verpachten aan de inwoners of verkopen.

Alles werd verdeeld in verhouding tot het aantal "vuurhaarden" (woningen). Vooral Sittard, maar ook Beek werden daardoor enorm bevoordeeld omdat in deze grotere plaatsen ook veel mensen woonden die helemaal niet boerden en de Graetheide helemaal niet gebruikten. Beek kreeg op die manier grote stukken die al eeuwenlang door Stein en Elsloo gebruikt werden.

Voor veel inwoners was de verdeling een ramp. Degenen die een stuk van de heide (een "heiveld") konden huren reddden zich meestal wel, maar de armere boeren, die de huur niet konden betalen of geen heiveld kregen waren de dupe. Ze hadden veel profijt van de gemeenschappelijke grond en raakten dit allemaal kwijt. Vooral de dorpen aan de Maaskant verarmden. De arme boeren konden met hun vee nergens meer naar toe. En als je al een heiveld had, was er bij overlijden een kans dat het stuk grond daarna niet aan de kinderen maar aan een ander verhuurd werd. Velen zagen zich genoodzaakt om een aanvullend inkomen te zoeken. Enerzijds gaf de verbouw van kaardebol (ook wel 'kern' of 'kemp' genaamd) een aanvulling op het inkomen. Dit was een soort distelvormige plant, waarvan de stekelige vruchten werden gebruikt voor het roskammen van paarden en om zelf geweven laken glans te geven. De stekelige vruchten werden vooral in Duitsland verkocht.

Afb 30. brikkenbekkers bij het stapelen van de stenen voor een veld-brandoven

Anderzijds vormden de verdiensten van het brikkenbakken een aanvulling op het inkomen. Langs de Maas is rivierklei gebruikt voor de vervaardiging van baksteen. De inwoners van de kernen Stein, Elsloo en omgeving waren lange tijd befaamd om hun kennis van steenfabricage volgens het veldbrandprocedé. Een “Brikkewerk” is de plaats waar veldbrandstenen vervaardigd werden. Dit gebeurde niet in fabrieken maar op plaatsten waar geschikte klei voorhanden was. Men groef de leem of löss af, mengde die met water en vormde er stenen van. Deze werden in de zon gedroogd en vervolgens in lagen met gestapeld waartussen laagjes steenkool werden verwerkt. In de lagen waren luchtkanalen aangebracht. Vervolgens smeerde men het hele blok in met leem en werd de veldoven aangestoken. Deze brandde dan enkele maanden, waarna men de stenen kon gebruiken voor het metselwerk. In de tweede helft van de 19e eeuw (en ook in de eerste jaren van de 20e eeuw) gaf dat aanleiding tot tijdelijke migratie, met name naar Duitse brikkenbakkerijen. Vanaf ca. 1840 gingen Steinders als seizoenarbeider naar Duitsland. In 1840 werkten ca. 300 Steinders (van de oude gemeente Stein) in de Duitse tichel- of brikkenbakkerijen (voornamelijk rond Aken), in 1852 waren dit er reeds 600 tot 700.

De Tranchotkaarten (1803-1820) en de Kuyperkaart (ca 1866) geven een indruk van de 19e-eeuwse situatie van het wegennet op het grondgebied van de huidige gemeente Stein, die tot het begin van de 20e eeuw nauwelijks veranderde. Het wegennet verkeerde in de 19e eeuw in een primitief stadium en werd door hand- en spandiensten onderhouden. De kern Stein was door middel van onverharde binnenwegen verbonden met de kernen Elsloo, Urmond en Beek (gemeente Beek). Urmond was op zijn beurt door middel van een onverharde weg verbonden met de noordelijkste kern van de gemeente Berg; vanuit de zuidelijke kern Elsloo liep een landweg naar de zuidelijkste kern Catsop. De kleinere nederzettingen ten westen van Stein waren via kleine landwegen en paden bereikbaar. Vanuit de binnen- en landwegen takten paden en karresporen af die naar de akkers en weilanden voerden. Gedurende de hele 19e eeuw werd Stein gekenmerkt door een slecht interlokaal wegennet: de weg van Maastricht naar Maaseik (België) liep over de westelijke Maasoever en de route van Maastricht naar Roermond liep ten oosten van Stein. In 1847 werd een verharde (Rijks)weg van Maastricht naar Venlo aangelegd. De weg voerde van Maastricht via Beek, Sittard en Roermond naar Venlo. Na de aanleg van de Rijksweg van Beek naar Sittard, vervalt de Postbaan als hoofdweg en wordt het Oude Postbaan. Vanaf dat moment raken de Maasdorpen in een zeker isolement dat pas in de 20e eeuw weer wordt verbroken. Vanaf 1847 oriënteerde Stein zich op Beek, waar de halteplaats was van de postwagendienst. In 1865 werd de spoorlijn van Maastricht naar Venlo geopend. Deze spoorlijn doorsnijdt het grondgebied van Stein in het zuidelijke deel: aldaar scheidt de spoorbaan met een bocht de kern Catsop van de rest van de gemeente. De spoorlijn had (en heeft) geen halte op Steinder grondgebied, maar wél vlak over de gemeentegrens van de aangrenzende gemeente Beek (Station Beek- Elsloo).

Afb. 31. de infrastructuur uit het begin van de 19e eeuw (kadastrale minuutkaart) geprojecteerd op de huidige ondergrond

het landschap van de 20^e
eeuw en de huidige situatie

5 het landschap van de 20e eeuw en de huidige situatie

5.1 het landschap van de 20^e eeuw

Tussen 1800 en 1930 bleef het agrarische gebruik van de gronden gehandhaafd en vond er nauwelijks uitbreiding van de kernen plaats. Het belang van de agrarische sector was daarentegen omstreeks 1930 wel veranderd. Vond in 1909 nog 68% van de beroepsbevolking zijn bestaan in de landbouw, in 1930 was dit nog maar 24%. Het grootste euvel in de agrarische sector bleef de versnippering van de gronden. Enkel een vroegtijdige ruilverkaveling had hierin verbetering kunnen brengen.

Begin 20e eeuw kwam er door verschillende oorzaken een eind aan de brikkenbakkerij. Ten eerste door de opkomst van steenfabrieken waar goedkopere en kwalitatief betere bakstenen werden geproduceerd door toepassing van nieuwe productietechnieken. Ook de Eerste Wereldoorlog speelde een rol hierin, omdat de brikkenbakkers 's zomers niet naar Duitsland konden gaan vanwege Nederlands neutraliteit. Tegelijkertijd vonden veel 'brikkenbekkesj' in de Zuid-Limburgse steenkolenmijnen vast en beter betaald werk. Het tijdperk waarin seizoensgebonden arbeid het dagelijks leven van de boeren bepaalde, was voorbij.

Een groot gedeelte van de carboonformatie die zich onder het middelste deel van de gemeente uitstrekt (ongeveer onder de kern Stein) bevatte steenkoollagen op exploitabele diepte. In 1926 wordt voor de ontginning van de steenkoollagen op het Graetheideplateau de staatsmijn Maurits in gebruik genomen. Voor die tijd, van 1917 tot 1918 werd er reeds bruinkool gewonnen in de Louisgroeve, net ten westen van de huidige A2 en ten noorden van de Urmonderbaan. De opening van deze groeve hield verband met de grote brandstofnood als gevolg van de Eerste Wereldoorlog, waardoor de import van steenkolen onmogelijk was geworden. De bruinkool werd via de huidige Louisgroeve (vroeger Koeweg) en de Havenstraat naar de Maas getransporteerd en daar op schepen geladen. Daartoe was een 70 centimeter smalspoor over dit tracé aangelegd. De bruinkoolwinning was echter van korte duur.

Afb. 32. nabij de bruinkoolgroeve ontspoorde in 1917 de locomotief die de bruinkool naar de Maas in Berg transporteerde.

Afb 33. luchtfoto van de staatsmijn Maurits uit het jaar 1931

Hoewel men verwachtte dat de hoge steenkoolprijs na de Eerste Wereldoorlog zou aanhouden, was dit niet het geval. De exploitatie van de bruinkoolgroeve was hierdoor niet meer rendabel. De groeve werd gesloten en het spoor verwijderd.

De opening van de staatsmijn Maurits betekent een keerpunt in de ontwikkeling van de gemeente Stein. Na de Eerste Wereldoorlog raakte de mannelijke bevolking van Stein zeer snel bij de mijnen aan het werk. De mijnen overvleugelden dan ook binnen korte tijd de landbouw als belangrijkste bestaansbron. De bewoners van de Maasdorpen zijn sinds zeer lange tijd weer in staat om hun brood in eigen streek te verdienen en er komt geld beschikbaar voor huizenbouw. De kernen Stein, Urmond en Elsloo worden aanzienlijk uitgebreid met woon- en industriegebieden, ten koste van voormalig akkerland. De gemeente groeit in de 20e eeuw van een agrarische gemeente tot een gemeente waar handel en industrie de belangrijkste plaats innemen. De overgebleven agrarische gronden (met name rondom Catsop) vertonen een verkavelingspatroon dat sedert 1830 weinig is veranderd.

De komst van de mijn heeft ingrijpende gevolgen gehad voor de infrastructuur. Om de kolen te transporteren, werden spoorlijnen, de haven van Stein en het Julianakanaal aangelegd. Ook het wegennet werd beduidend verbeterd en uitgebreid.

Met de opkomst van de mijnbouw kwam het kolenvervoer te water aan de orde en daarmee het bevaarbaar maken van de Maas. De onderhandelingen, die na de Eerste Wereldoorlog met België werden gevoerd, leidden tot geen resultaat. Daarom besloot de Nederlandse regering in 1920 tot aanleg van een lateraal kanaal van Maastricht tot Maasbracht. Bij Maasbracht zou het kanaal uitmonden in de vanaf daar gekanaliseerde Maas. In 1935 was het kanaal voltooid en kreeg het de naam Julianakanaal. Het kanaal heeft een totale lengte van 35 kilometer (waarvan ca. 14 op het grondgebied van Stein), de waterspiegelbreedte is ca. 45 meter. Het kanaal is geschikt voor de vaart met schepen van 2000 ton. Met de aanleg van het kanaal was 160 hectare landbouwgrond gemoeid en ging ook veel natuurschoon verloren. Het kanaal volgt het Maasdal, maar bij Elsloo naderen de hoge gronden van het Plateau van Schimmert tot vlak bij de Maas. De hoogte van de plateaugronden reikt tot 20 meter boven het kanaalpeil. De kanaal-

bedding is in dit terrein uitgediept over een lengte van 1600 meter (ook de Scharberger heuvelrug werd doorsneden), waarbij een deel van het dorp Elsloo moest worden verplaatst. Het park bij kasteel Elsloo ging grotendeels verloren. In het noorden van de gemeente, bij de kern Urmond, moest het "Hetsendaal"-bos wijken voor de aanleg van het Julianakanaal. Aangezien het kanaal de gemeente in een westelijk en een oostelijk gedeelte splitste, moesten er bruggen over het kanaal worden aangelegd. Op de topografische kaarten uit 1934 zijn vier bruggen te onderscheiden: bij Berg (Bergerweg), Urmond (Mauritslaan), Stein (Kapelaan Berixstraat) en Elsloo (verlengde Julianastraat). De aanleg van de bruggen vergde ten eerste aanleg van nieuwe toegangswegen, ten tweede moesten andere worden omgelegd.

Gelijktijdig met de aanleg van het kanaal werden aan dit kanaal drie binnenhavens aangelegd: te Maasricht (Beatrixhaven), Stein en Buchten bij Born. De haven van Stein werd aangelegd in opdracht van de Staatsmijnen, die het haventerrein in gebruik namen voor het verladen van steenkolen van de Staatsmijnen Maurits (Geleen), Emma (Treebeek-Hoensbroek), Hendrik (Brunssum), de cokesfabrieken en de chemische bedrijven. De haven van Stein werd in de dertiger jaren aangelegd in het kader van de werkverschaffing. De haven kwam te liggen ten noorden van de woonkern Stein en werd gevormd door verbreding van het kanaal van 50 tot 500 meter over een lengte van 1500 meter. Op het hoogtepunt van de Limburgse mijnindustrie begin zestiger jaren was de haven van Stein de grootste binnenhaven van Nederland. Eigenlijk was er sprake van twee havens, in het noorden een benzolhaven, meer zuidelijk de kolenhaven. Ten zuiden van de haven van de Staatsmijnen heeft de gemeente Stein een overslaghaven voor algemeen gebruik aangelegd. Na de sluiting van de mijnen in 1973 bleef de haven in gebruik door de opvolger van de Staatsmijnen, DSM. Toen de Staatsmijnen zich meer gingen toeleggen op de chemie werd er bijvoorbeeld ook kunstmest vervoerd en werden er pijpleidingen aangelegd voor het transport en vervoer van bijvoorbeeld koolwaterstoffen en gasvormige of tot vloeistof verdichte gassen. Het havengebied vormde tevens het begin-/eindpunt van het netwerk van mijnsporen dat door Zuid-Limburg liep

Afb. 34. Foto van de aanleg van het Julianakanaal genomen in de nabijheid van Elsloo. Bij Elsloo moest voor de aanleg van het kanaal de helft van het dorp worden afgebroken

Afb. 34. ansichtkaart uit de jaren '50 van de haven van Stein. De haven werd met een (nog steeds bestaande spoorweg) verbonden met de staatsmijn Maurits.

Afb. 35. ansichtkaart uit de jaren '60 van de haven van Stein, met op de voorgrond het (witte) havengebouw uit 1930 dat gedeeltelijk op palen staat.

en zo kreeg het een rechtstreekse verbinding met de Limburgse mijnbedrijven. De haven had de beschikking over 3 hectare spooremlacement met 5 opstelsporen met een lengte van 700 meter. Voor het vervoer van steenkool hebben de staatsmijnen een eigen lokale spoorweg aangelegd (voltooid in 1934). De aansluiting van de staatsmijnen Hendrik, Emma en de bruinkoolgroeve Carisborg (gemeente Heerlen) werd doorgetrokken via de staatsmijn Maurits (gemeente Geleen) naar de haven van Stein. De aanvoer van producten naar de haven geschiedde in speciaal voor overlading gebouwde wagons. De spoorlijn kwam de gemeente Stein binnen in het westen, ten noorden van de kern Stein. Met een bocht voerde de spoorbaan naar de haven. In zuidelijke richting voerde een spoor naar de kolenhaven en de gemeentelijke overslaghaven, een aftakking in noordelijke richting leidde naar de benzolhaven.

De topografische kaarten uit 1934 tonen een sterk wegennet, dat beduidend verbeterd en uitgebreid. De verbindingen tussen de kernen Berg, Urmond, Stein, Elsloo en Catsop alsmede verschillende wegen in de kernen zijn verhard. Ook de landwegen tussen de meest westelijk gelegen kernen Meers, Kleine Meers, Veldschuur en Maasband waren verhard. Een aantal nieuwe (verharde) wegen werden aangelegd. De oude veewegen naar de heide herwinnen hun belang en veranderen ook van naam, dit worden de Mauritswegen in de diverse dorpen. Toen de kern Stein zich eenmaal tot behoorlijke havenplaats had ontwikkeld, waren de doorgangswegen in de kom te nauw en bochtig om het toenemend verkeer te kunnen verwerken. Een ander probleem vormde het groot aantal vroegere veldwegen dat kris kras door elkaar liep en waarlangs rond 1920 huizen werden gebouwd. Een uitbreidingsplan van 1938 gaf geen oplossing

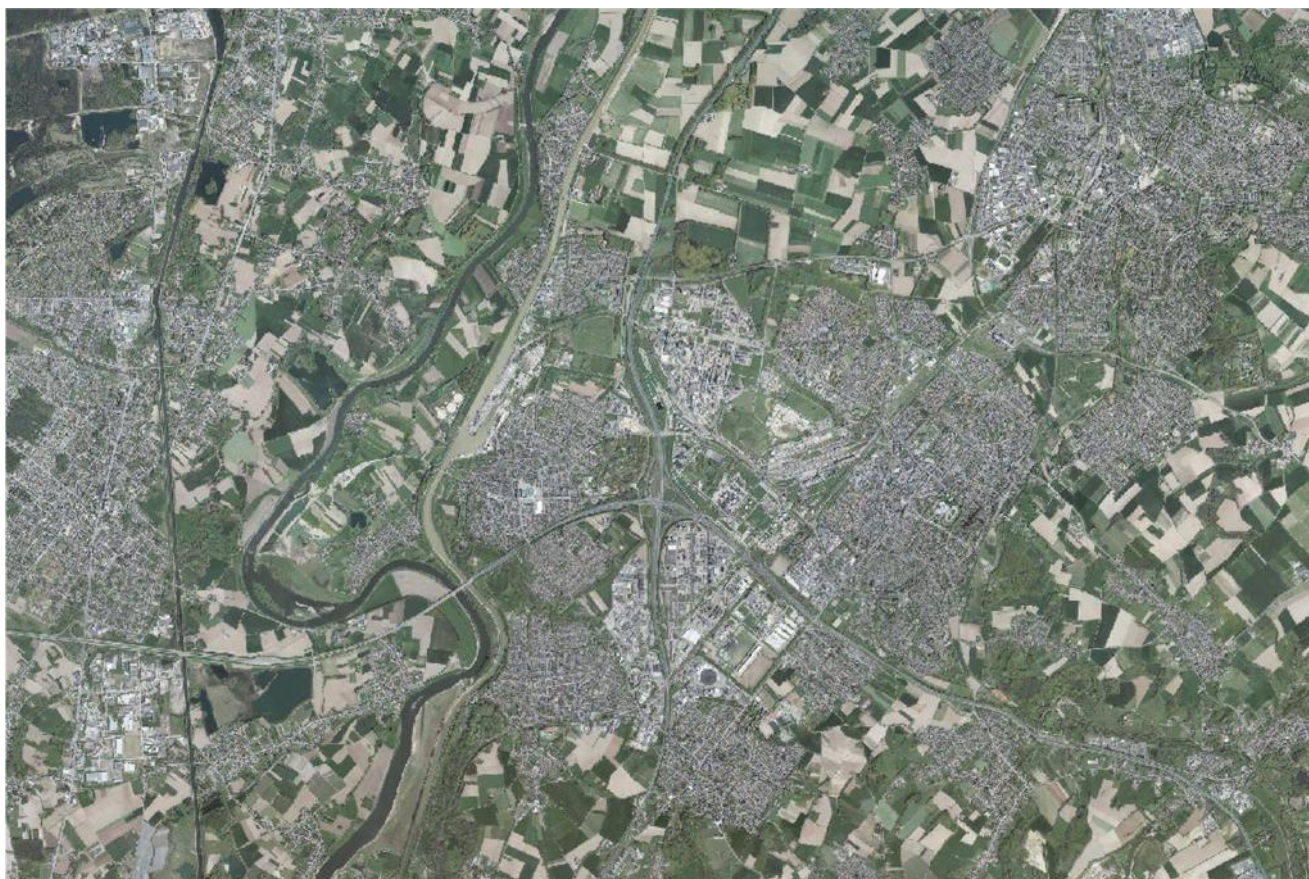

Afb. 36. de topografische kaart van 1956 geeft een beeld van de infrastructuur die ten gevolge van de komst van de staatsmijn werd aangelegd, zoals o.a. de haven van Stein en het spoor vanaf de Mauritsmijn naar de haven.

voor het veldwegenprobleem. Wel werden voor de doorgaande verbindingen tracéwijzigingen ontworpen, welke ter vervanging dienden van straten, die als verkeersweg onbruikbaar waren geworden. De belangrijkste van de voorstellen was de aanleg van een zuidelijke en noordelijke randweg rond de uitbreiding van de bebouwde kom om een goede verbinding van de haven met de andere plaatsen te verzekeren. Realisering hiervan geschiedde pas na de Tweede Wereldoorlog. Tussen 1960 en 1968 wordt de Limburgse A2 aangelegd. De belangrijkste noord-zuid verbinding in Limburg komt daardoor weer langs de Maasdorpen te lopen. De Staatsmijn Maurits wordt na de sluiting van de mijnen DSM.

5.2 de huidige situatie

Op dit moment zijn de kernen Stein, Urmond en Elsloo aanzienlijk uitgebreid (met woon- en industriegebieden), ten koste van voormalig akkerland. De gemeente is uitgegroeid van een agrarische gemeente tot een gemeente waar handel en industrie de belangrijkste plaats innemen. Als gevolg van deze overgang van agrarische naar industriële gemeente hebben veel boerderijen een andere bestemming gekregen. De omvang van grond ten behoeve van de agrarische sector is dientengevolge sterk afgenomen. De overgebleven agrarische gronden (o.a. bij Catsop) vertonen een verkavelingspatroon dat sedert 1830 weinig is veranderd. Op de lage rivierkleigronden langs de Maas (tussen Maas en Julianakanaal) zijn verschillende grindgroeves verschenen, die in het landschap herkenbaar zijn als met water gevulde grindgaten. Op dit moment ondergaat het gebied een groot transformatieproces vanwege de Grensmaaswerken. Op de plateaugronden ten zuiden van Urmond, in de bocht van de mijnspoorweg, is een grote groeve aanwijsbaar op de weinig geërodeerde brikgronden.

Afb. 37. luchtfoto van de gemeente uit 2016 waarop de groei en verdichting van de gemeente duidelijk zichtbaar is. Het grootste deel van het voormalige landbouwgebied is omgezet in het woon- en industriegebied. De overgebleven landbouwgebieden (o.a. bij Catsop, Maasband en Nattenhoven) vertonen een verkavelings- en inrichtingspatroon dat sedert 1830 weinig is veranderd.

De ontwikkeling van de kernen

6 de ontwikkeling van de kernen

6.1 Elsloo

Elsloo is ontstaan op de rand van het plateau tegen de helling van het Maasdal. Hoewel de bebouwing voor een groot deel uit de 18e eeuw stamt, gaat de geschiedenis van Elsloo terug tot de vroege middeleeuwen. Het vroegmiddeleeuwse Elsloo was een lintbebouwing, die op het terras beneden aan de helling van noord naar zuid liep. De uitbreiding van het dorp vond plaats op en tegen de helling. Dit vroegmiddeleeuwse deel van de nederzetting op het Maasterras is vóór 1459 door verplaatsing van de Maas verloren gegaan, evenals het oorspronkelijke kasteel van Elsloo, dat omstreeks 1600 niet meer bruikbaar was en waarvan nu nog resten in de Maas liggen. In 1459 werd in de nabijheid van de huidige kerk een nieuwe kerk gebouwd. Deze lag destijds in het centrum van het dorp. Het huidige kasteel Elsloo, althans datgene wat er nu nog van rest, is tussen 1613 en 1649 ontstaan uit een verbouwing van het voormalig panhuis (brouwerij). Wat na 1600 van de nederzetting overbleef kan worden gekarakteriseerd als een west-oost lopende weg met lintbebouwing (de Dorpsstraat).

Afb. 38. de historische bebouwing en het historische wegennet van de kadastrale minuutkaart uit het begin van de 19e eeuw, geprojecteerd op de huidige ondergrond. Een deel van deze bebouwing is met de aanleg van het kanaal afgebroken.

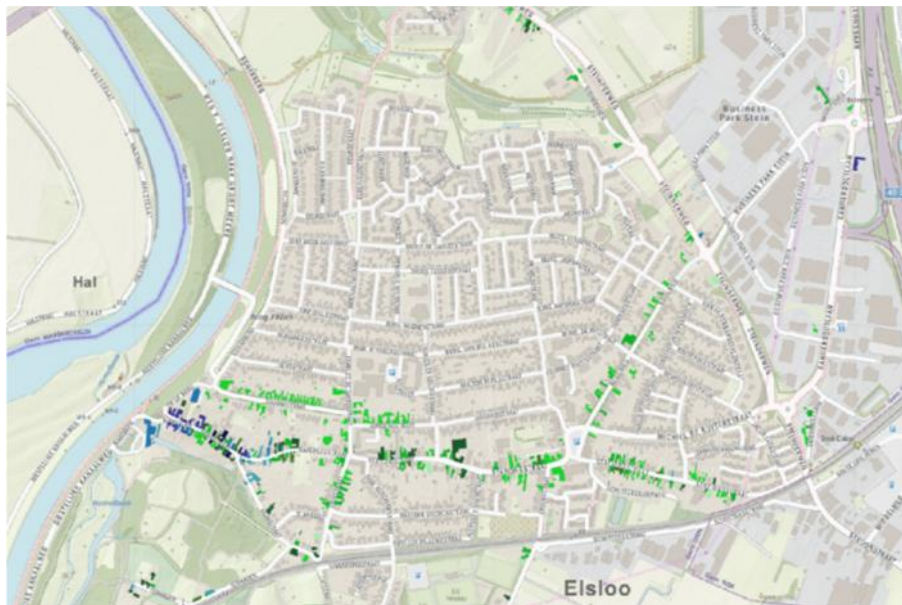
Op de kadastrale minuutkaart van begin 19e eeuw is te zien dat de west-oost lopende weg aan beide uiteinden zich gaffelvormig splitst in weggetjes waarlangs eveneens lintbebouwing was ontstaan. Als bijzonderheid valt hierbij op te merken, dat het westelijk gelegen einde zich niet alleen in horizontale zin splitst: door het verschil in hoogte op de helling is ook in verticale zin een splitsing in de nederzettingstructuur ontstaan. Het opvallende hoogtelijnenverloop had tevens tot gevolg, dat een klein beekje als de Slakbeek energie kon leveren voor het aandrijfmechanisme van de watermolen. In 1835 had Elsloo (volgens Van der Maelen, inclusief Catsop en Terhagen) 726 inwoners, 130 landelijke woningen, 45 hutten c.q. hokken en één landhuis (thans kasteel genaamd, van de familie Geloës).

De middeleeuwse kerk is in 1849 verdwenen en heeft plaats gemaakt voor een godshuis, dat in 1849 door de Maastrichtse architect Dumoulin achter de plaats van zijn voorganger werd opgericht. Gelegen boven op het plateau aan de noordwestzijde van het dorp, beheerst de kerk met zijn sobere vormgeving het dorpsbeeld van Elsloo vanaf de Maas.

Rond 1900 had Elsloo ca. 1500 inwoners. De beroepsbevolking bestond uit landbouwers, steenbakkers, sigarenmakers, dagloners, vier wevers, twee mandenmakers en een herder. In 1922 kreeg Elsloo elektriciteit, pas in 1926 aansluiting op het waterleidingnet.

Bij vergelijking van de 19e-eeuwse kaarten met de topografische kaarten uit 1934 zijn enkele ingrijpende veranderingen herkenbaar. De aanleg van het Julianakanaal heeft het westelijke deel van het dorp doen

verdwijnen. Voor het aanleggen van het kanaal was het nodig om een gedeelte van de Scharberg en dus ook een gedeelte van de oude kern van Elsloo af te graven. Hiervoor in de plaats vond nieuwe bebouwing plaats langs bestaande wegen (de Heirstraat, Raadhuisstraat, Stationsstraat en Koolweg) welke deels oude veedriften zijn. Ook werden in die tijd (mede ook als gevolg van de bevolkingsgroei) twee nieuwe straten aangelegd (de Julianastraat en de Jurgenstraat).

Afb. 39. de bebouwing van 1940 geprojecteerd op de huidige ondergrond. In blauwe de bebouwing van voor 1900. In lichtgroen de bebouwing die is ontstaan na de aanleg van het kanaal.

Na de tweede wereldoorlog heeft Elsloo zich met name uitgebreid in noordelijke richting (richting Stein); de spoorlijn tussen Elsloo en Catsop vormde een barrière voor uitbreiding naar het zuiden. Vanaf 1971 is Elsloo een beschermd dorpsgezicht, met de volgende omvang: de Dorpsstraat die zich aan beide uiteinden gaffelvormig splitst in (westelijk) Op de Berg en Maasberg en (oostelijk) in de Kaakstraat en Raadhuisstraat. De Raadhuisstraat behoort gedeeltelijk tot het dorpsgezicht, de Kaakstraat helemaal plus nog een deel van haar zuidwestelijke aftakking Terhagen. Verder omvat het dorpsgezicht een gedeelte van De Steeg en het huidige Kasteel Elsloo met bijbehorende tuin.

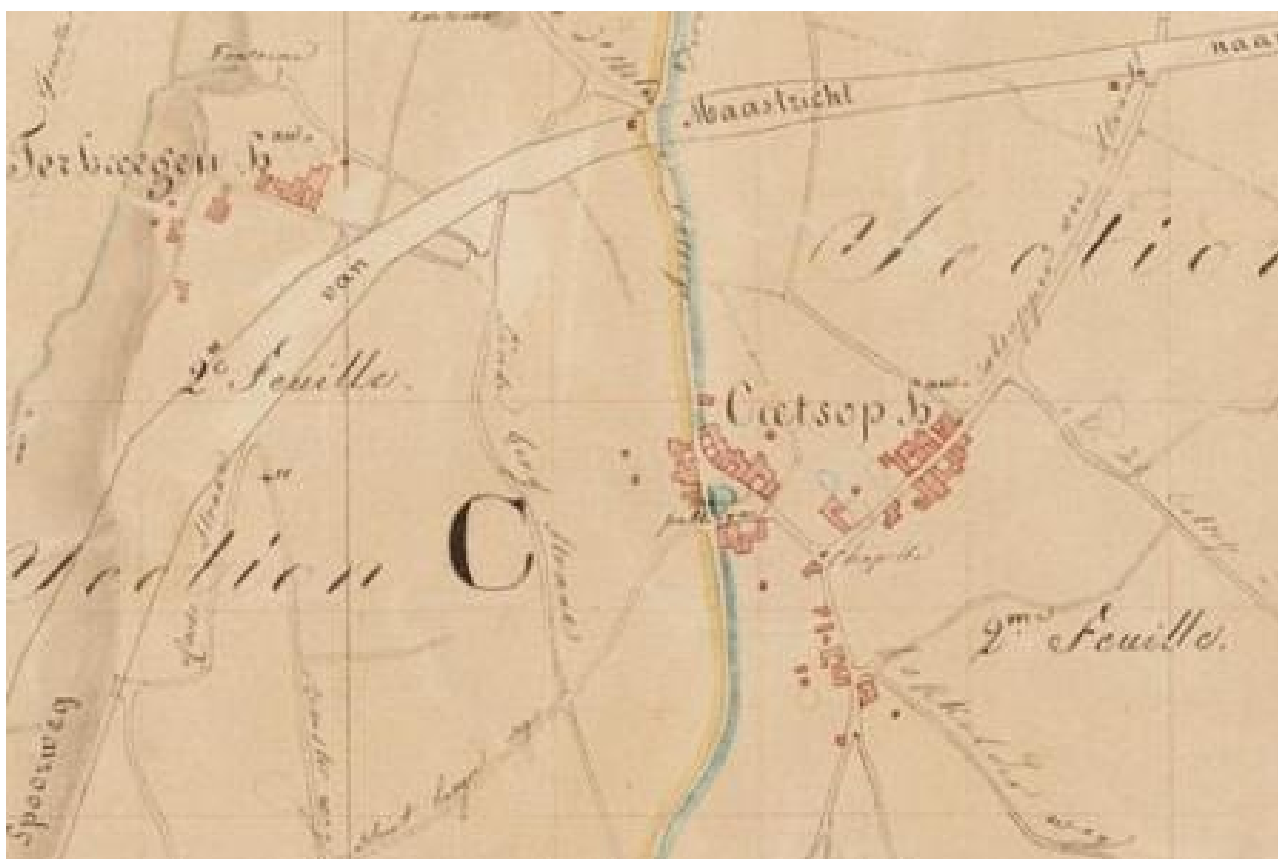
Afb. 40. kaart waarop de diverse uitbreidingen van Elsloo met de periode van aanleg zichtbaar zijn.

6.2 Catsop en Terhagen

Catsop ligt op het droge hoogvlakteplateau ten zuidoosten van de kern Elsloo. Catsop is van oudsher een gehucht van Elsloo, dat waarschijnlijk ook vanuit Elsloo is gesticht. De vroegst bekende vermelding van Catsop dateert uit 1367. Catsop is echter ouder, althans de naam Catsop. Dit is ons inziens een samen-trekking van de middeleeuwse woorden “cateile” (vee) en “tsop of cop” (hoogte). De naam Catsop kan dus van “veehoogte” komen. Een ten opzichte van Elsloo hoger gelegen weidegebied. Dit aanvankelijk onbewoond weidegebied kan al Catsop hebben geheten voordat er ook maar een huis stond. We gaan er vanuit dat Catsop in oorsprong (reeds voor de 10e eeuw) een weidegebied van het oude Elsloo was, te bereiken via de Kaakstraat en vervolgens de Catsopperstraat.

De oudste nederzettingen, zoals Elsloo, ontstonden op de meest gunstige plaatsen nl. aan de rivier en in de beekdal. Rond het jaar 1000 kwamen de minder vruchtbare, hoogst gelegen gebieden o.a. rond Catsop aan de beurt. Het gehucht Catsop dateert uit de middeleeuwen en vertoont de typische kenmerken van een middeleeuwse ontginnings-nederzetting namelijk een grote laathof (de hof van Catsop) met boerderijen langs oude doorgaande wegen. De huidige hof van Catsop stamt uit de 18e eeuw, maar zijn voorganger is veel ouder. Mogelijk is “den Gebranden hof” aan de Gellik een noordelijker voorganger van de huidige hof of zelfs een tweede hof geweest.

De ontginningen rond Catsop werden niet ten behoeve van boerderijen in Elsloo uitgevoerd, de akkers lagen hiervoor ook te ver weg. De laat- of wenhof van Catsop was het centrum van de ontginningen. Deze ontginning van de nederzetting en omliggende landerijen heeft geleid tot een vrij willekeurige gegroeide structuur, langs gebogen veldwegen met op de voornaamste gaffelvormige splitsing een met lindes beplant pleintje, de zogeheten dries, die tevens een poel herbergde. De dries diende oorspronkelijk als verzamelplaats voor vee. De aanwezigheid van een poel wijst tevens op een veestalling.

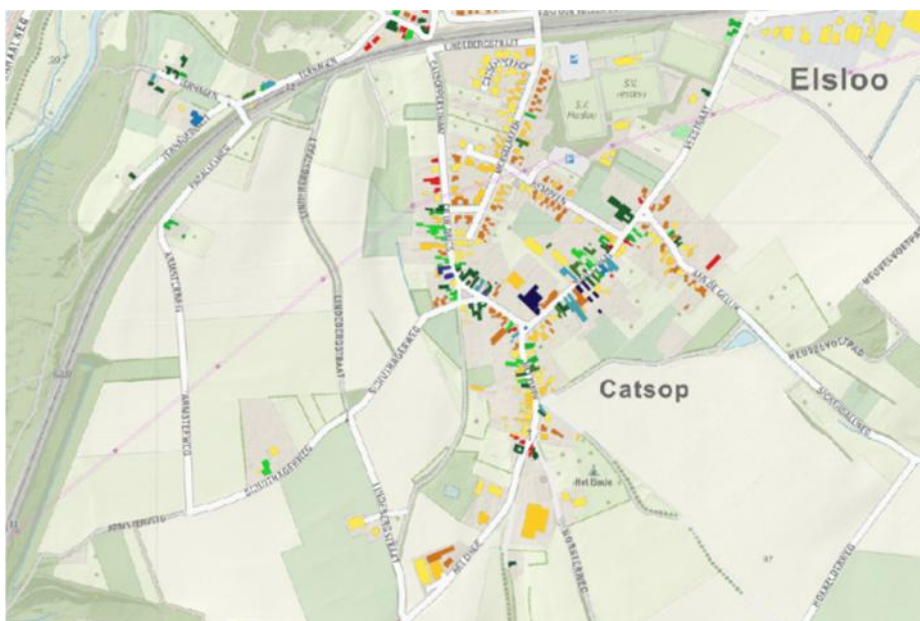

Afb 51. uitsnede uit het verzamelplan van de kadastrale minuutkaarten uit het begin van de 19e eeuw. De Catsopperhof vormt het centrum van de nederzetting met daarom heen aan de Dries, De Daalstraat en het Einde.

Afb. 52. Op de Dries van Catsop was vroeger een poel gelegen. De Dries was vroeger de verzamelplaats van vee voordat deze naar de weiden gingen.

Voor wat betreft het cultuurlandschap rondom Catsop kan worden gesteld dat de agrarische gronden een inrichting- en verkavelingspatroon vertonen dat sedert 1830 weinig is veranderd. Begin 19e eeuw bestond Catsop uit ca. 20 bebouwingseenheden, gesitueerd rond de Dries (nu 'Op de Dries' geheten) en langs de huidige Daalstraat (in de vorm van lintbebouwing). In 1866 heeft de bebouwing zich met ca. 5 bebouwingseenheden uitgebreid langs zuidelijke aftakking van de Daalstraat, nu bekend als 'Het Einde'. In 1934 had de bebouwing zich langs de bestaande drie wegen verdicht tot ca. 40 eenheden.

Afb. 53. kaart waarop de diverse uitbreidingen van Catsop met de periode van aanleg zichtbaar zijn.

Het ten zuiden van Elsloo gelegen Terhagen werd op de Tranchotkaarten uit begin 19e eeuw niet als afzonderlijke kern genoemd, maar omvatte ca. 5 bebouwingseenheden langs de weggetjes die nu Terhagen en Terhager Gats heten. In 1866 was dit aantal bebouwingseenheden gegroeid tot ca. 10, waaronder een grote gesloten hoeve. In 1934 was de situatie nog ongeveer hetzelfde, waarbij overigens veel duidelijker is te zien dat Terhagen eigenlijk niet meer is dan een aftakking van de Elslooër Kaakstraat, die om de Engelse tuin van het voormalige Kasteel voert.

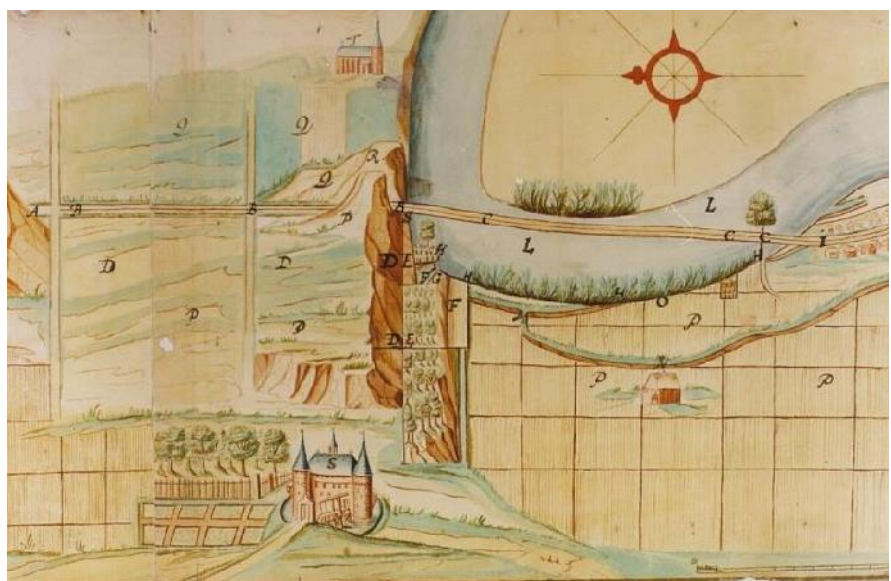
6.3 Meers

De oudste kern van Meers is, net als de oudste kern van Elsloo, door de Maas weggespoeld. Deze kern lag ten zuiden van het huidige Meers. In 1643 is er een grote overstroming (de waterstand was toen 80 cm hoger als in 1880, 1926, 1993 en 1995) waarbij de oude kern van Meers aan de Lindendries door de stroom van de Maas werd verwoest. Een tekening uit 1621 (afb. 54) van het graafschap Rekem laat de situatie zien voor de overstroming. Alhoewel de kaart figuratief en niet geheel betrouwbaar is, menen we hier toch e.e.a. uit te kunnen afleiden.

Afb. 54. uitsnede uit een figuratieve kaart uit 1621 van het graafschap Rekem (B), met de situatie voor de grote overstroming, waarbij de oude kern van Meers werd weggevaagd door de Maas. (bron: kaart te bezichtigingen in het kasteel van Rekem, foto Guus Peters)

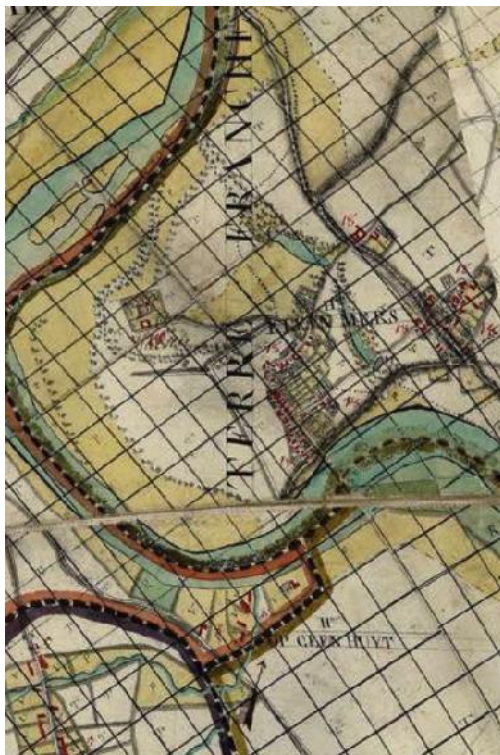
De Maas stroomt nog vrij recht (de S bocht heeft zich nog niet gevormd) en dicht langs Kotem. De Kotemerweerd heeft de toevoeging aanwas, hetgeen duidt op een recente aanspoeling. Er is nog een behoorlijke afstand tussen het kasteel van Stein en de Maas. Meers bestaat uit een kern en ligt achter een dijk. Die dijk loopt vanaf de Scharberg de rivier volgend tot ruim achter het dorp. Deze dijk wordt aangeduid als de "oude dijk van Meers". Ook is de ligging van het dorp dicht bij de hellingen van de Scharberg getekend.

Afb 55. uitsnede uit een figuratieve kaart uit 1651 met de situatie na de grote overstroming, waarbij de oude kern van Meers werd weggevaagd door de Maas.

Een figuratieve kaart uit 1651 (afb. 55) geeft de historische situatie aan nadat de oude kern van Meers is weggespoeld. Op deze kaart zijn een aantal zaken met letters aangeduid en in een bijbehorend archiefdocument benoemd. Ook zijn er afstanden (in roede) aangegeven. Een (Maastrichtse) roede is ca 444,20 centimeter. Op de kaart en in de bijbehorende beschrijving aangegeven: BBB. De Scharstraat 147 roede (ca 650 m) van de Heiberg op de Graetheide tot de Maas; BS. Reparatie van de Scharstraat door Elsloo wegens afspoeling door de Maas; CC. de (voormalige) verlengde Scharstraat, door de Maas weggespoeld 188 roede (ca 835 m); CH. tot 8 roede (ca 35,5 m) in de Maas, waar vroeger de Lindendries is geweest; FG. Bron; HHH. Steinse batten langs de Maas; I. Kleine Meers; LL. tegenwoordige (1651) Maas; MN. oude en nieuwe dijk; NO. het wachthuis van Stein tot de Maas 30 roede (ca 133 m); R. Op de Brul; S. kasteel Stein en T. kerk Elsloo.

Onderstaande twee kaarten (afb. 56 en 57) geven een beeld van de ontwikkeling van de kern nadat het oudste deel was weggespoeld. Het betreft een kaart uit 1686 afkomstig uit het archief van Vincennes te Parijs en een kaart die door Graaf de Ferraris omstreeks 1775 is gemaakt toen het gebied tot Oostenrijk behoorde. De Ferrariskaart geeft een betrouwbaarder beeld dan de kaart uit 1686.

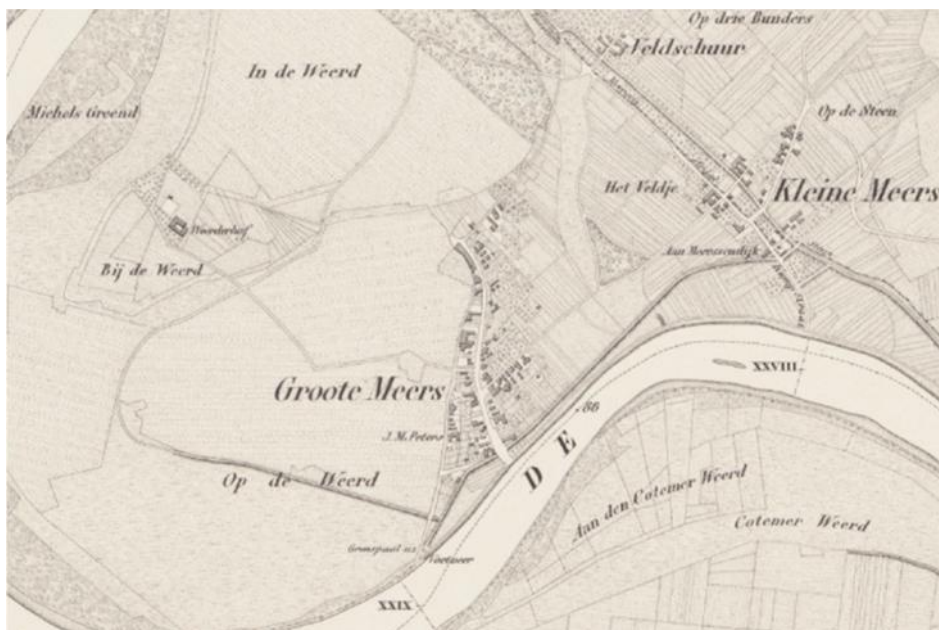

Afb. 56. (links)
uitsnede uit een
kaart uit 1686

Afb 57. (rechts)
uitsnede uit de
Ferrariskaart uit ca
1775

Uit beide kaarten valt af te leiden dat er in de 17e en 18e eeuw, na afspoeling van de oudste kern sprake was van twee afzonderlijke bebouwingsclusters, waartussen geen verbinding in de vorm van een weg aanwezig was. Dit is waarschijnlijk veroorzaakt door het feit dat bij een dijkdoorbraak en overstroming, de Maas zich een weg zocht door de zogenaamde "Kuilen". Dit is een dichtgeslibte oude Maasgeul die op het einde van de IJstijd is ontstaan (zie afb 2. Geomorfogenetische kaart Maasdal). Bij overstroming werd de vulling uit de geul gespoeld en de geul opnieuw geactiveerd.

Op de Ferrariskaart van 1775 is duidelijk te zien dat er zelfs (kwel)water was achter gebleven in geul. Op deze kaart is inmiddels wel een weg tussen beide bebouwingsclusters aanwezig. Van 1775 tot 1900 verandert de situatie en bebouwing nauwelijks. Het water in de voormalige Geul, dat op de Ferrariskaart is aangegeven, is inmiddels verdwenen. Toch blijft deze grond onverkaveld en eigendom van de gemeente. Eind 19e eeuw wordt er een noodkerk gebouwd op de plaats van het huidige verenigingsgebouw aan de Schoolsteeg.

Afb. 58. uitsnede uit de Maaskaart van 1847. Tussen beide bebouwings-clusters is nog een onverkavelde strook grond zichtbaar; de voormalige geul.

In 1910 wordt de kerk gebouwd die in 1932 wordt uitgebreid met zijbeuken en een toren. Voor de bouw van de kerk wordt op de plaats van het huidige kerkhof klei gewonnen en bakken gebakken. In de periode 1900-1940 vindt geleidelijke verdichting plaats van de bestaande bebouwingslinten plaats en vindt er bebouwing plaats langs de weg die Groot Meers en Klein Meers met elkaar verbindt (Kerkstraat, Kloosterstraat, Past. Erckensstraat). Ook wordt er een klooster en school gebouwd. Op de topografische kaart van 1930 is nog het talud aangeduid van een geul, die liep van 'in de Kuulkes' en eindigde in de Maas links naast de Geerlinxkuil ten zuiden van de Maasband. In 1941, na de aanleg van het Julianakanaal werd het zuidelijke deel van de overgebleven geul tussen Groot Meers en Klein Meers dicht gemaakt met zand dat afkomstig was van de Scharberg. Begin jaren '50 van de vorige eeuw werd de laagvlakte verder opgevuld met mijnsteen afkomstig van de Maurits, waarna hier huizen werden gebouwd. Het overige deel van de Geul is in de periode 1941-1960 geleidelijk volgestort met afval en puin waardoor na een periode van inklinking ook hier kon worden gebouwd.

Afb 59. kaart van Meers waarop de bebouwing en uitbreidingen met de periode van aanleg zijn aangegeven. In lichtblauw de (oude)dijken

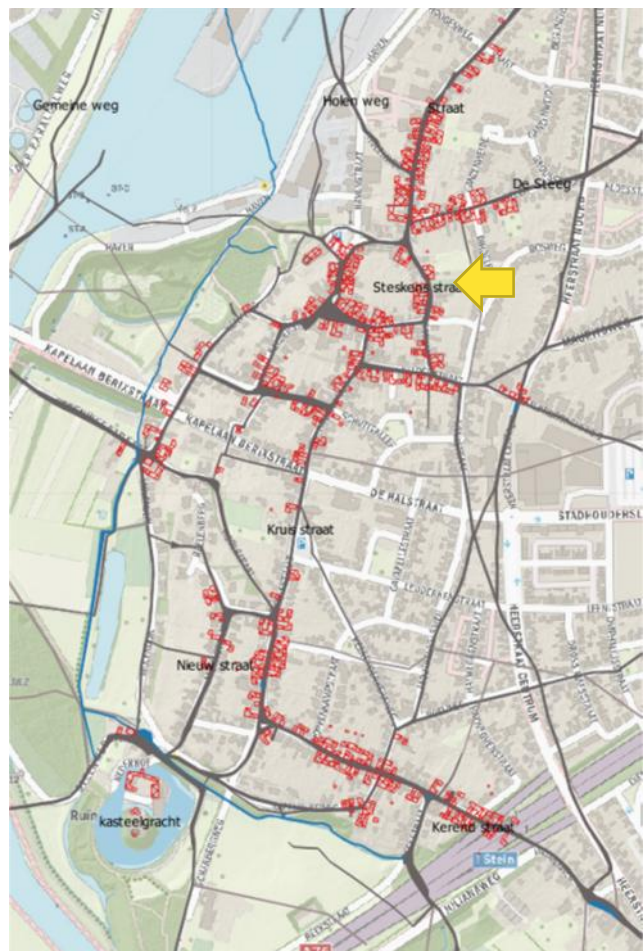
²⁸ Info No van Mulken en Har Wijnen

6.5 Stein

In tegenstelling tot de overige kernen, die in oorsprong meestal uit een lintbebouwing bestonden, heeft Stein een zeer ingewikkelde ruimtelijke structuur. In het begin van de 19e eeuw is er sprake van zwaartepunten c.q. kernen met een noordelijk en een zuidelijk deel. Het noordelijk deel bestaat uit de (cirkelvormige) bebouwpatronen rond de kerk met noordelijk hiervan de aansluitende lintbebouwing van Houterend. Het zuidelijke deels bestaat uit het oost-west gesitueerde bebouwingslint Keerend en het aansluitende zuidelijke deel van de Kruisstraat. Hoogst waarschijnlijk ligt de oorsprong van de kern Stein in de cirkelvormige structuur in de nabijheid van de oude kerk in Stein. Plaats- en straatnamen die eindigen op “-eind” of “-end” wijzen erop dat deze straten of plaatsen gesticht zijn vanuit een oudere dorpskern, die in Stein was gelegen bij de kerk.²⁹ Voor Keerend twijfelen we nog over deze redenering. Keerend was waarschijnlijk een zelfstandige nederzetting.

Reconstructie van de historische situatie van het oude Stein vóór 1800 is gecompliceerd omdat hiervan nauwelijks bronnen aanwezig zijn. Vast staat in elk geval dat er in en rondom Stein reeds vroeg sprake van bewoning was, hetgeen blijkt uit de vele archeologische vondsten uit verschillende tijdperken (Steen-tijd, Keltische en Romeinse tijd). De omgeving van de kerk was in de vroege Middeleeuwen, maar ook daarvoor al een strategische plaats. Deze plaats was gelegen op het plateau aan de rand van de Maas, waarvan in die ook een arm langs Stein stroomde. Voor de stroom van de Maas wordt korthedshalve verwezen naar afbeelding 1 met de geomorfogenetische kaart, waarop de in de ijstijd gevormde Maasgeul langs Stein zichtbaar is. Tot ca. 1500 volgde de Maas vaak de geulen die in de ijstijd zijn gevormd.

Bij het bestuderen van de structuur van Stein valt vooral op die wordt gevormd door de straten Steskensstraat, Kerkstraat, Wilhelminaplein en de Bergsteeg. Een dergelijke structuur komt in geen enkel dorp in de omgeving voor. Omdat de straten ook reeds op de eerste kadastrale kaart van begin 19e eeuw geen kadastrale percelen doorsnijden, is het vrijwel zeker dat straten reeds bestonden voordat het huidige binnenterrein werd opgedeeld. De wegen rond de cirkel hebben geen natuurlijke aansluiting met de doorgaande wegen en houden als het ware rekening met cirkel in het centrum van Stein. Dit wijst erop dat de cirkel al bestond voordat de wegen ontstonden. Het vermoeden bestaat dat het terrein binnen de ronde structuur van straten mogelijk een schans, ringwal of ringwalburcht is geweest. Dit was een versterking die vanaf de latere bronstijd en ijzertijd tot in de vroege middeleeuwen in Europa voorkwam. Een soortgelijke structuur was vroeger ook aanwezig in Heerlen (rond de Pancratiuskerk) en in Sittard (Huis op de Berg). De theorie wordt mogelijk bevestigd door het feit dat het noordelijke deel van de Kruisstraat, die aansluit aan de “vlucht-

Afb. 62. kaart van Stein waarop de wegen (grijs) en bebouwing (rood) uit het begin van de 19e eeuw op de huidige ondergrond is geprojecteerd. Opvallend is de cirkelvormige straatstructuur (zie blauwe pijl) in de nabijheid van de kerk. Dit is in de periode van de vroege middeleeuwen en eerder mogelijk een vluchtburcht of schans geweest.

²⁹ Renes, *De geschiedenis van het zuid-Limburgse cultuurlandschap*, 1988, blz 110.

burcht" de Hal werd genoemd; Hal is o.a. een aanduiding voor het centrale gebouw van een kasteel. Naast het cirkelvormige stratenpatroon kent de oude kern van Stein nog een drietal pleinachtige ruimten. De eerst pleinachtige ruimte is de centrale ruimte van de nederzetting Keerend, gelegen op de kruising van het Keerend, de Kruisstraat en de Ondergenhousweg. Op dit driehoekige pleintje werd vroeger waarschijnlijk het vee verzameld om naar de weidegebieden te gaan. De tweede is de het Wilhelminaplein, dat is gelegen aan de zuid-westzijde van het cirkelvormige stratenpatroon, ter plaatse van de ontmoeting van de oude weg vanuit Beek met de "vlucht-burcht". Mogelijk was op deze plaats vroeger de ingang van de "vluchtburcht".

De derde pleinachtige ruimte is gelegen in het van oost-west gesitueerde deel van de Kelderstraat. De Kelderstraat kan mogelijk een scharnierfunctie hebben gehad in het vroegmiddeleeuwse of nog oudere Stein. Mogelijk vond de eerste bewoning van Stein evenals in Elsloo plaats in het Maasdal en vormde de Kelderstraat een verbinding tussen het Maasdal met de vluchtburcht en de hoger gelegen akkers. Als zodanig was de Kelderstraat het centrum tussen de bebouwing in het Maasdal en het hoger gelegen deel van de nederzetting. Daarnaast zijn er twee dingen die deze mogelijke centrumfunctie van de Kelderstraat bevestigen. In het midden van de Kelderstraat staat een kapel, die al bestond in de achttiende eeuw en stond bekend als "Capelle omtrent de Tatersteen". De Tatersteen is een zwerfkei die lang tijd onder de grond bij de kapel lag begraven, maar tegenwoordig weer staat opgesteld op de hoek bij Kelderstraat 28. De Tatersteen kan wellicht een cultusfunctie gehad hebben of als spreekgestoelte bij vergaderingen gediend hebben (of een combinatie). Tateren staat namelijk ook voor spreken. Wellicht is de steen begraven om een einde aan een heidense cultus te maken en is daar een christelijke kapel, de voorganger van de huidige Mariakapel, voor in de plaats gekomen. Nog een stap verder terug, zou het zelfs kunnen zijn geweest dat de steen al in de Keltische periode van Stein een cultusfunctie heeft gehad.³⁰ Deze theorie verklaart mogelijk waarom de Kelderstraat een verbrede c.q. pleinachtige vorm heeft, die ruimte biedt voor een verzameling van mensen. De breedte kan ook echter ook worden verklaard als de plaats in het vroegmiddeleeuwse Stein waar men het vee verzamelde.

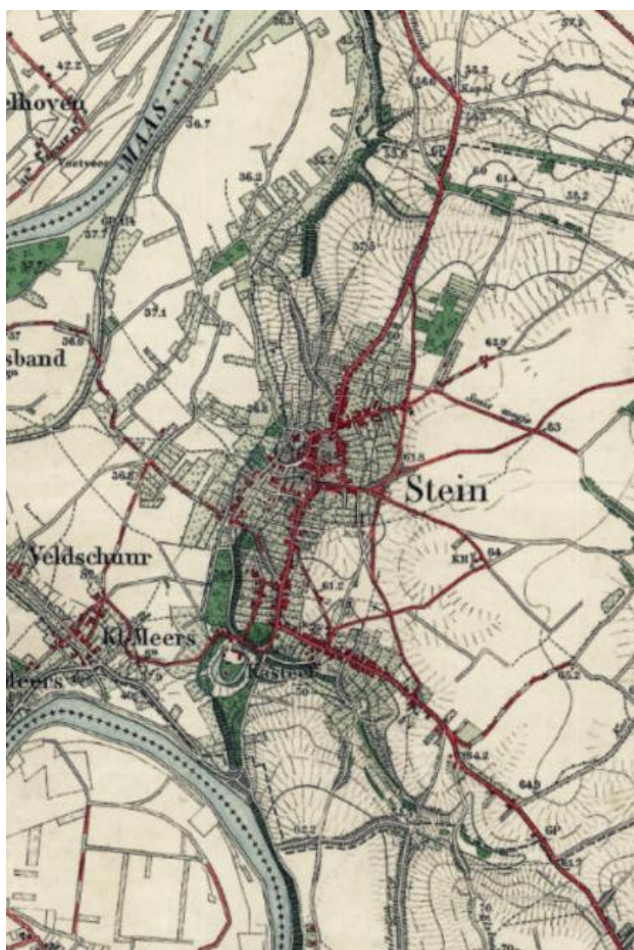
De nederzetting Keereind is mogelijk los van Stein ontwikkeld en houdt mogelijk verband met het ontstaan van het kasteel van Stein. De kapel van Keerend aan de Kapelbergweg, ligt evenals de kerken van de overige dorpen op de rand van de steile helling met het Maasdal. De kapel was al in 1400 aanwezig en in oorsprong gewijd aan de H.H. Richardus en Kilianus.³¹ Na de herbouw in de 18e eeuw is de kapel een Mariakapel (Maria in nood) geworden, Keerend was ook een zelfstandig rectoraat en werd pas in 1661 verenigd met de parochie Stein. Dat doet vermoeden dat Keerend een eigen ontstaansgeschiedenis heeft los van de centrale kern van Stein.

Begin 19e eeuw bestond het noordelijke deel van Stein uit ca. 100 bebouwingseenheden, verspreid over een stuk lintbebouwing (Houterend) en de dorpskom. Het zuidelijke deel, Keerend, bestond uit een lintbebouwing van ca. 50 bebouwingseenheden langs de (oude) weg van Stein naar Beek (het huidige Keerend en de Steinderweg). Ten oosten van Stein en Keerend strekten zich de bouwlanden uit, ten westen stroomde het beekje de Ur door een ca. 25 meter lager gelegen gebied. Vlak bij Keerend lag het kasteel van Stein, dat dateert uit de 13e eeuw en het midden hield tussen een water- en slotburcht. In 1840 werd dit kasteel herbouwd.

In 1835 had (de toenmalige gemeente) Stein 1614 inwoners en een bebouwing van 302 huizen, een kapel, een gemeenschapshuis, een school en een kasteel. Rond 1850 bestond de Steinder nijverheid uit een mandenmakerij, een korenmolen, een brouwerij, enige riviervisserij en huisnijverheid ten behoeve van de kleren en schoenen. De handel bestond grotendeels uit ruilhandel in natura. Er waren talrijke cafés. In 1864 werd de lagere school voltooid. In 1891 kwamen het gemeentehuis en de uitbreiding van de lagere school gereed en een onderwijzerswoning. Na 1866 werden de huizen voor het merendeel gebouwd langs de hoofdwegen, met name langs de verbindingsweg met Beek kwam de uitbreiding voornamelijk tot uitdrukking in de vorm van lintbebouwing.

³⁰ Info Guus Peters, Tussen Maas en Graetheide, deel dorpen, www.elsloo.info, deel 22

³¹ Pater Munsters verklaarde de naam Keerend ook als zijnde afkomstig van Richardus

Afb. 63 en 64. topografische kaarten van 1930 (links) en 1937 (rechts) Met name de aanleg van de haven en aanleg van het mijnspoor had grote infrastructurele gevolgen voor Stein. Ook nam de bevolking explosief toe De bebouwing langs bestaande wegen werd verdicht en er werden enkele nieuwe wijken (zoals o.a. de mijnwerkerswijk Belboom) aangelegd.

Tussen het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw vindt een verdichting van de bestaande bebouwing plaats. Het noordelijke deel van Stein met de cirkelvormige structuur en zuidelijke deel van Stein genaamd Keereind groeien geleidelijk naar elkaar, hoewel op de topografische kaarten uit 1934 te zien is, dat de bebouwing tussen beide delen nog altijd minder dicht was dan in de oude kernen.

In 1899 ontstond de zuivelfabriek St. Rochus, die in 1909 van handkracht- tot stoomzuivelfabriek werd omgebouwd. In 1908 werd de eerste boerenleenbank opgericht. Op het gebied van sociaal-hygiënische voorzorg is het werk van de zusters Franciscanessen vermeldenswaard. Zij hadden zich op verzoek van pastoor Portz aan het eind van de 19e eeuw in de kern Stein gevestigd. Zij organiseerden de eerste ziekenverpleging, terwijl de zusters ook aan huis zieken verpleegden. Deze taak werd later na de oprichting van het Groene Kruis overgenomen door wijkverpleegsters. In 1925 vestigde de eerste huisarts zich in de kern Stein, in 1930 de tweede. In 1917 vond onder leiding van de Zusters Franciscanessen de stichting plaats van een nieuw gebouw voor de bijzondere meisjesschool.

Met het vooruitzicht van de komst van de Staatsmijn Maurits en als gevolg daarvan een forse groei van Stein koopt de N.V. Tijdig (een onderdeel van het overkoepeld orgaan van woningverenigingen "Ons Limburg") in oktober 1917 het kasteel van Stein met de daarbij behorende goederen van de toenmalige eigenaars³². Daartoe behoorden behalve het kasteel, twee pachthoeven, een stoom-graanmolen en een

³² Uit: Dieteren O.F.M., Grondbeleid en volkshuisvesting in de Mijnstreek blz. 144-152

Afb. 65. kaart van Stein waarop de bebouwing en uitbreidingen met de periode van aanleg zijn aangegeven.

windmolen, een boswachterswoning, Maasuitwaarden, weilanden, hooilanden, bouwlanden en bossen, samen 327 hectaren. Tijdig besloot al spoedig alle terreinen te verkopen die niet voor woningbouw in aanmerking zouden komen. 130 hectaren werden aan de bevolking verkocht.

In 1918 werd het kasteel, met park, verkocht aan een Amsterdamse makelaar, die het in 1921 overdroeg aan de Paters Missionarissen van het H. Hart, die bij het kasteel een nieuw kloostercomplex bouwden. Bij de bouw werden resten van de middeleeuwse burcht gevonden. Een ruïnetoren markeert de plek van de 11e-eeuwse burcht. Na voltooiing van de nieuwbouw kreeg het kasteel met omringende terreinen een nieuwe bestemming, toen de Paters er hun studiehuis vestigden voor theologiestudenten.

Tussen 1918 en 1935 had een grote bevolkingsuitbreiding plaatsgevonden die samenhang met het in exploitatie komen van de staatsmijnen, met name van de staatsmijn Maurits en de opening van de haven. De groei van het aantal inwoners had een bevolkingsconcentratie tot gevolg die vrijwel geheel plaats had in de kom van de kern Stein; in de randgehuchten van de kern Stein bleef het inwonertal nagenoeg gelijk. De bebouwingsuitbreiding profileerde zich in oostelijke richting; langs de vele wegen die aan deze zijde van de langgerekte oude kern bestaan, groeide een zeer verspreide bebouwing. Overigens werd in die periode ook een heftige strijd gevoerd, tegen de plannen van Gedeputeerde Staten van Limburg, om een groot aantal gemeenten rondom de staatsmijn Maurits samen te voegen tot een grote gemeente "Mauritsstad". Deze plannen zijn gelet op het verzet van de kleinere gemeenten niet doorgegaan.

Van de bezittingen van het kasteel werden 35 hectaren verkocht aan de Staatsmijnen voor de vestiging van het bekende recreatieoord Steinerbos en woningbouw. Het Steinderbos was evenals het Schutterspark in Brunssum bedoeld voor de vrijetijdsbesteding van de mijnwerkers die hier op zondag met hun gezin naartoe konden. In die tijd werden meerdere natuurgebieden omgevormd tot volksparken. Kenmerkend voor de volksparken, een idee dat uit Duitsland afkomstig was, was de aanleg van een park in landschapsstijl. Er lagen rij- en wandelpaden, er waren paviljoens waar versnaperingen verkrijgbaar waren aanwezig en muziektenten waar de lokale harmonie kon spelen. Voor kinderen was er vermaak in de vorm van een vijver waarop geroeid kon worden en er lagen speelplaatsen. Deze oorspronkelijke opzet uit de 18e eeuw, beschreven door de Duitse tuintheoreticus C.C.L. Hirschfeld (1742-1792) in zijn boek "Theorie der Gartenkunst" uit 1779, verschoof in het begin van de 20e eeuw in Nederland van een esthetisch park naar een openbaar park met een meer sociale opzet. In Limburg zijn twee voorbeelden van deze Volksparken in Limburg: Schutterspark en het Steinerbos, beide aangelegd in opdracht van de Staatsmijnen. De Staatsmijnen kochten het bos aan als groene long tussen en ten behoeve van toekomstige woningbouw. Het bos moest een recreatiebos worden en moest onder andere een restaurant, een speeltuin en een dierenpark en zelfs een openluchttheater gaan herbergen. In het kader van een project,

dat gezien werd als werkverschaffing voor invalide mijnwerkers, kwamen de nodige financiën beschikbaar. Nog vóór de Tweede Wereldoorlog werd het bos geheel in orde gebracht, hersteld, van nieuwe aanplant voorzien en ontworpen als recreatiegebied. In 1939 kwam het bos gereed en werd gratis toegankelijk gesteld. Eind jaren '50 werd het bos door DSM geschonken aan de gemeente Stein.

Aansluitend aan het Steinerbos werd de woninggroep "Belboom" gerealiseerd. In tegenstelling tot andere mijn gemeenten kent de gemeente Stein, behalve "Belboom" geen oude mijnkoloniën. De achtenveertig woningen ten behoeve van de huisvesting van mijnpersoneel, naar ontwerp van de architecten A. Knipschild en F. W. de Rooy, zijn tussen 1928 en 1930 gebouwd door de vereniging "Ons Limburg" voor de stichting "Thuis Best" met garantiecontract van de Staatsmijnen.

De uitbreiding van de bebouwing in Stein had op zeer willekeurige en onregelmatige wijze plaatsgevonden, zonder plan, voorschrift of regeling. Begrijpelijk was dat Stein nooit een aantrekkelijke kern zou worden, zolang de uitbreidingen niet in een geordend plan waren opgevangen. Daarom gaf het gemeentebestuur van Stein reeds in 1922 aan het Roermondse architectenbureau Cuypers opdracht om een uitbreidingsplan te maken voor de toenmalige gemeente Stein in verband met de te verwachten bevolkingsgroei en met het oog op de aanleg van het Julianakanaal. Onenigheid over de vergoeding van de werkzaamheden was oorzaak ervan dat het plan nooit werd uitgebracht.

In 1934 legde Gedeputeerde Staten aan Stein de verplichting op om een uitbreidingsplan te ontwerpen voor het gebied rond de geprojecteerde haven. Het plan moest inhouden: een regeling van de bestemming der gronden in hoofdzaak en voor de uitbreiding buiten de bebouwde kom van de kern Stein een regeling in onderdelen.

In 1938 werd het vereiste uitbreidingsplan, opgesteld door ir. J. H. Froger en ir. H. B. J. Witte, uitgebracht. Het plan voorzag in een betrekkelijk grote uitbreiding van de kern Stein door een concentrische afronding van de uitlopers van de bestaande verspreide bebouwing. Gestreefd werd naar een open bebouwing met flinke voor tuinen en een vriendelijk aanzicht (ca. 1000 woningen). Recreatie zou plaatsvinden in het Steinerbos, industrievestiging was geprojecteerd nabij de haven. Gronden met een nog agrarische bestemming zouden wettelijke of vrijwillige ruilverkaveling moeten ondergaan. Men streefde ook naar nieuwe kernvorming: men dacht aan het stichten van een nieuwe parochie met een meer evenwichtige bevolkingssamenstelling door het aantrekken van mijnbeambten, gepensioneerden, renteniers, enz.

Afb. 66. bij de ingang van het Steinerbos aan de Mauritsweg is in de afscheidingsmuur een gefragmenteerd reliëfwerk aangebracht, met aan de onderkant de naam Steinerbos van kunstenaar Eugene Quanjels. Het kunstwerk bestaat uit 12 met glazuur afgewerkte blokken, voorstellend de "Bokkenrijder".

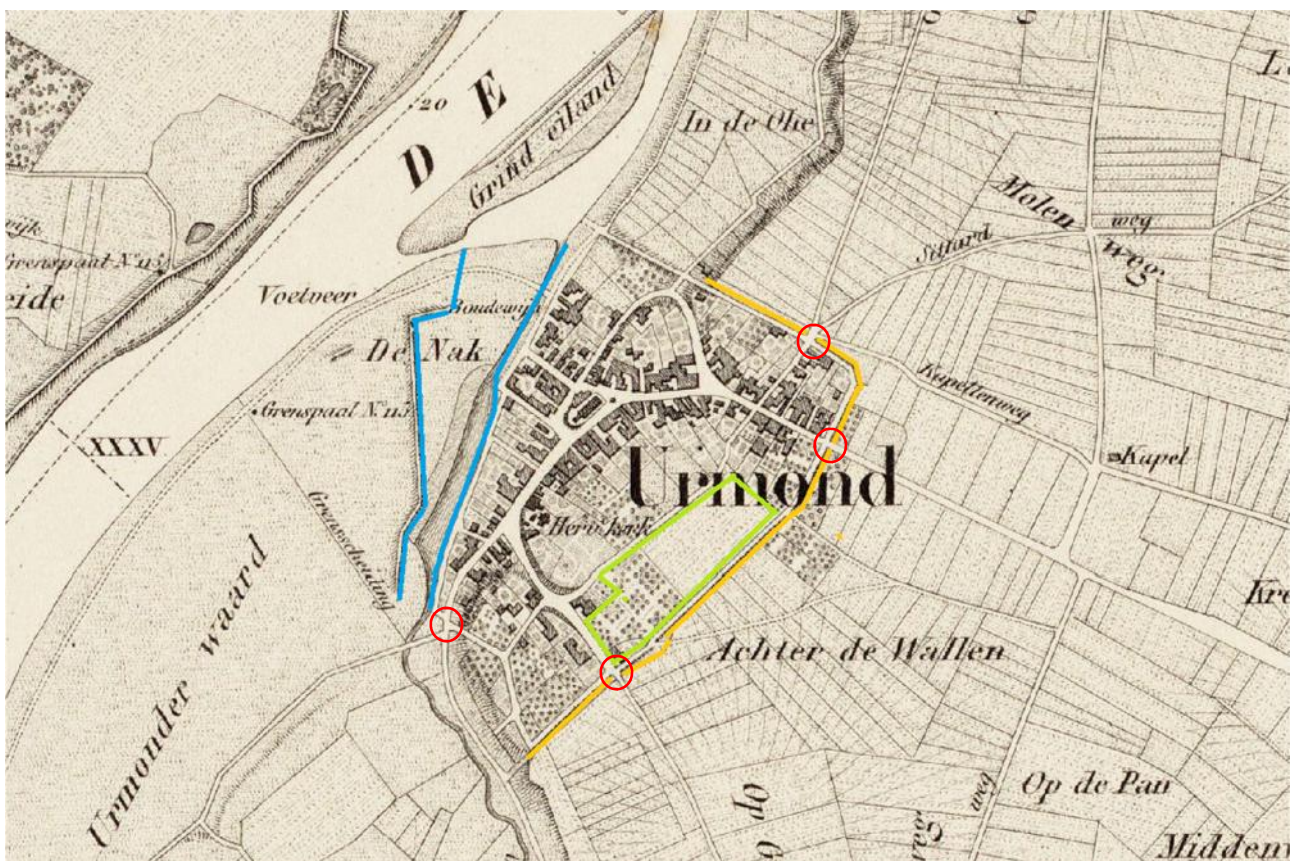
Een begin van het uitbreidingsplan werd nog voor de Tweede Wereldoorlog gerealiseerd, toen de kern Stein zich voornamelijk in noordoostelijke richting begon uit te breiden. Een nieuwe wijk met ruime open bebouwing werd gebouwd vanaf 1939: Kerensheide (nu behorend tot de gemeente Geleen). Aldaar werd ook een nieuwe parochie gesticht. Na de Tweede Wereldoorlog werd deze wijk, in verband met de uitbreiding van de mijn weer afgebroken en kwam de nieuwe wijk Kerensheide ten oosten van het Steinerbos gerealiseerd.

Daarnaast werd direct na de Tweede Wereldoorlog werd ter plaatse van het “Steinderkamp” de wijk Nieuwdorp gebouwd. Het 26 hectare omvattende “Steinderkamp”, dat voorheen eveneens onderdeel vormde van de bezittingen van het kasteel, was omstreeks 1920 al voor het realiseren van woningbouw door de Staatmijn aangekocht.

Stein heeft (overigens net als de andere kernen van de gemeente) weinig oorlogsschade geleden. Desalniettemin is de kern Stein na de Tweede Wereldoorlog ingrijpend veranderd. Niet alleen door het verschijnen van nieuwe woonwijken ten oosten en zuiden van de kern Stein, maar ook door de vestiging en opkomst van een aantal industriële, verkeers-, handels- en winkelbedrijven.

6.6 Urmond

Het huidige Oud-Urmond, wordt in de archieven onder de naam “Overmunthe” voor het eerst genoemd in 1153. Munthe was de naam voor een versterkte heuvel of vluchtheuvel. De latere naam Urmond heeft niet van doen met de monding van de Ur in de Maas; Mont verwijst naar een (versterkte) heuvel aan de Ur. Urmond was een belangrijke havenplaats aan de Maas. De opkomst van Urmond hield verband met de scheepvaart op de Maas. De schippers vonden hier een veilige ligplaats in een oude rivierarm, die uitgroeide tot een haven met een laad- en loskade, waaraan de tegenwoordige straat de Bath haar naam ontleent. Urmond ontwikkelde zich onder invloed van de haven en de handel en had bijna een stedelijke verdichting. Uit de literatuur blijkt dat Urmond omstreeks 1300 stadsrechten verkreeg. Wie de stadsrechten heeft verleend en in welk jaar is echter onduidelijk. Ander bronnen, zoals een document uit 1595 spreken niet van stadsrechten maar van een zogenaamde vrijheid. Een “vrijheid” had een lagere status dan stadsrechten maar leverde de inwoners wel veel voordelen zoals recht op belastingheffing, erfrecht en waarborging tegen beslagleggingen en het recht om tol te heffen. In elk geval werd Urmond omstreeks 1300 versterkt. Er werden aan de noord- en oostzijde aarden wallen en rondelen gemaakt. Een gedeelte van de versterking aan de noordzijde bestond uit een steile terraswand, die ook aanwezig was aan de zuidzijde. Waar de huidige Raadhuisstraat, de Koe- of Brugstraat, de Bergstraat en de Beekstraat de omwalling bereikten, werden mergelstenen poorten opgetrokken. Binnen de wallen was een gezamenlijke moestuin, een zogenaamd kamp. Vanaf 1398 tot het einde van de 18e eeuw hoorde Urmond tot het Duitse hertogdom Gulik. Urmond was, de enige Maashaven die Gulik had en was daardoor nogal belangrijk.

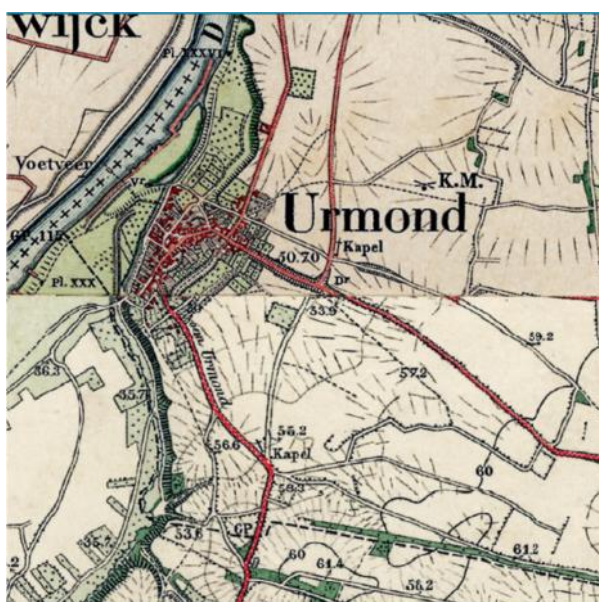
Afb. 67. de Maaskaart uit 1847, waarop de laat-Middeleeuwse situatie nog herkenbaar is. De oostzijde en het grootste deel van de noordzijde is van wallen voorzien (lichtbruin). Een gedeelte van de versterking aan de noordzijde bestond uit een steile terraswand, die ook aanwezig was aan de zuidzijde. De voormalige stadspoorten zijn met rode cirkels aangegeven. In blauw de voormalige haven die in 1847 grotendeels is dichtgeslibd. In groen de gezamenlijke moestuin of kamp

De handelswaar werd dan ook vooral richting Gulik (Jülich) getransporteerd. Dit gebeurde via de Maasbaan die door Graetheide van Berg via Sittard naar het Duitse achterland liep. Dit was de enige met grind verharde weg.

Met het toenemend belang van de haven aan het einde van de 18e eeuw werd de oorspronkelijke nederzetting van Urmond, die als een lintbebouwing was ontstaan langs de randweg van het Maasdal, op bescheiden schaal uitgebreid naar de zijde van de haven, zodat naast de hooggelegen kern een 'benedenstad' ontstond. Het hoge deel ontwikkelde zich van losse lintbebouwing tot straat en het lage deel (de benedenstad) werd compact. De economische ontwikkeling lijkt vooral een verdichting van de reeds bestaande bebouwing te hebben veroorzaakt. Bij gebrek aan een marktfunctie heeft de ontwikkeling niet geleid tot pleinvorming; er zijn slechts wigvormige verwijdingen ter plekke van samenkomende straten.

Nadat in 1826 de Zuid-Willemsvaart gereed kwam, nam het belang van scheepvaart op de Maas sterk af. De Maas kon alleen in nog het hoogwaterseizoen worden bevaren. Buiten dit seizoen was er te weinig water en voer men op de Zuid Willemsvaart. Omstreeks 1835 had Urmond ca. 970 inwoners en een bebouwing van 209 huizen, drie kerken, een school, een brouwerij en een meelmolen. Na 1850 was de haven van Urmond niet meer bruikbaar omdat hij dichtgeslibd was. De betekenis van Urmond als havenstad is daarmee voorbij. Eind 19e eeuw wordt de oude Maasarm van de Maas afgedamd en gedempt. In 1854 bestonden er nog drie van de vier uit mergel opgetrokken stadspoorten, maar twee jaar later waren ze alle gesloopt.

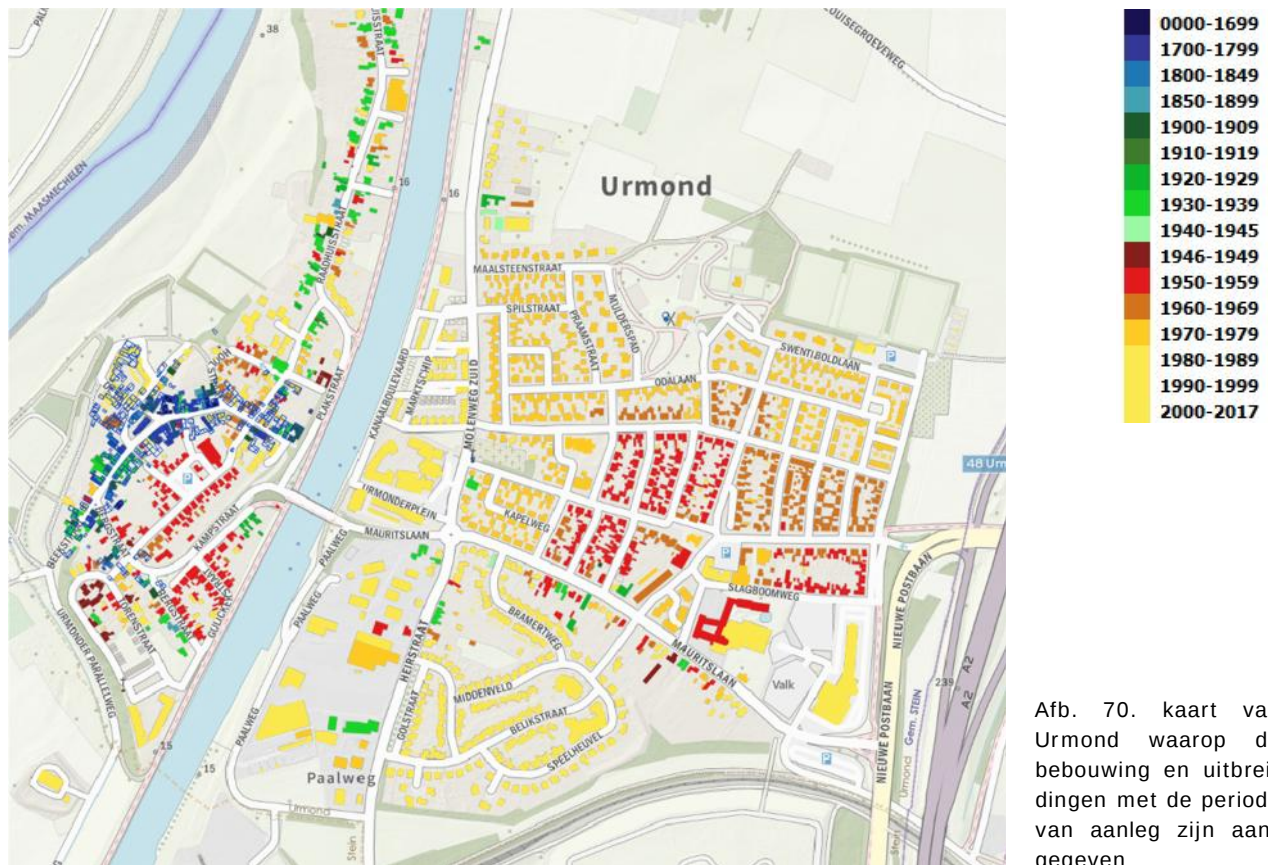
In de jaren '30 van de 20e eeuw wordt het Julianakanaal aangelegd. Bij Urmond wordt een boogbrug over het kanaal gelegd. De aanleg van de opritten naar de brug over het Julianakanaal heeft tot gevolg dat het laatste deel van de aarden wallen verdween. Thans herinnert slechts een onopvallend fragment langs het Kloosterpad aan de vroegere vestingwerken. Tot vlak na de Tweede Wereldoorlog vond bebouwingsuitbreiding plaats door verdichting en beperkte uitbreiding (aan de zuidzijde, de Kattenkop) van de bestaande kern Urmond. Ook werden in de jaren '20 en '30 van de 20e eeuw aan de weg naar Berg aan de Maas een school en nieuw gemeentehuis gebouwd. Gaandeweg verdichtte de bebouwing langs deze weg zich, waardoor de kernen van Berg aan de Maas en Urmond thans aan elkaar zijn gegroeid. Omstreeks 1955 is de voornaamste bebouwing in de 18e-eeuwse "benedenstad" van Urmond vanwege mijn schade gesloopt. In de jaren '80 zijn hier weer nieuwe woningen gebouwd. Vanaf oktober 1970 is de

Afb. 68 en 69. topografische kaarten van 1920 (links) en 1960 (rechts) Tot de jaren '50 bleef de uitbreiding van Urmond beperkt tot de verdichting en lichte uitbreiding (aan de zuidzijde, Kattenkop) van de bestaande kern. Ook vond bebouwing en verdichting plaats van de weg tussen Urmond en Berg. Na 1950 wordt gestart met bebouwing aan de westzijde van het kanaal.

oude kern Urmond aangewezen als beschermd stadsgezicht, met de volgende omvang: de gehele Grotestraat tot en met de twee Y-splitsingen (in het zuiden die naar de Beek- en Bergstraat, in het noordoosten die naar de Hool- en Brugstraat), Tiendschuurstraat (gedeeltelijk), Urmonder Maasstraat, Kloosterstraat en de Hoolstraat.

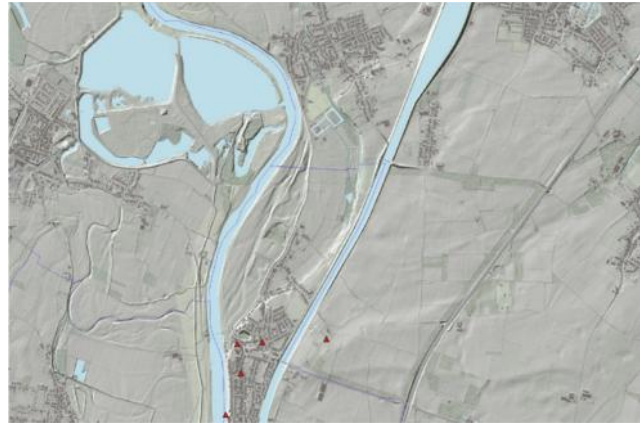
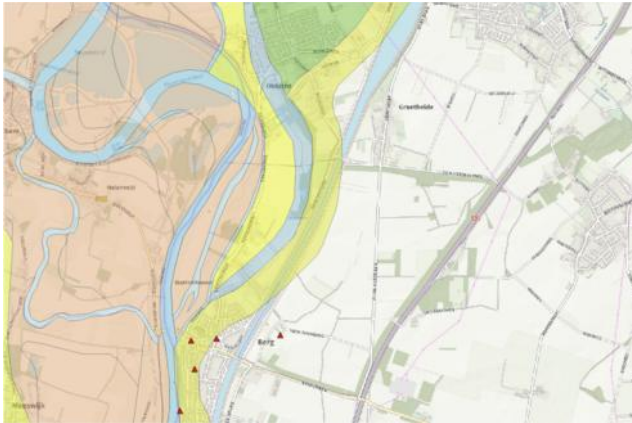
Na 1960 vond zeer omvangrijke nieuwbouw plaats van met name woningen op de oostelijke oever van het Julianakanaal, waar ook reeds enkele solitaire boerderijen en enkele woningen langs de Mauritsweg waren gelegen.

Afb. 70. kaart van Urmond waarop de bebouwing en uitbreidingen met de periode van aanleg zijn aangegeven

6.7 Berg aan de Maas en Nattenhoven

De kernen Berg aan de Maas en Nattenhoven hebben niet zo'n rijke historie als Urmond. De kern Berg is ontstaan als lintbebouwing langs de randweg van het Maasdal, op de hogere oostelijke oever van de Maas. De eerste bebouwing van Nattenhoven was mogelijk evenals Maasband oorspronkelijk gelegen op een eiland in de Maas.

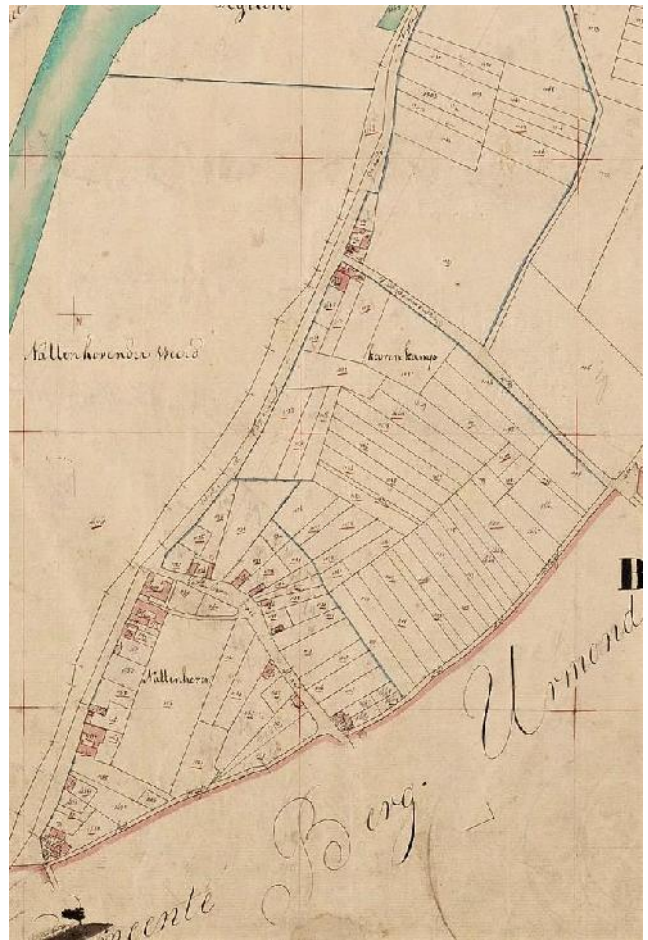
Afb. 71 en 72. de geomorfenetische kaart van het Maasdal (links) laat zien dat tijdens de ijstijd aan de oostzijde van de Bergerweg een Maasgeul aanwezig was. Deze geul volgde het tracé van de Grachtstraat en de Hoogenbergweg. De Geul liep tot achter het kasteel van Obbicht. Ook op de uitsnede uit zogenaamde hillshape van de Algemene hoogtekaart Nederland (AhN); is deze oude maasgeul nog zichtbaar.

Op basis van de geomorfologische kaart van het Maasdal en de zogenaamde hillshape van de Algemene hoogtekaart Nederland blijkt dat aan de oostzijde van de Bergerweg oorspronkelijk een Maasgeul aanwezig was. De Grachtstraat dankt hier de naam aan. Waarschijnlijk was in dit deel van de geul nog lange tijd water aanwezig. Berg is in historische zin vooral van belang vanwege het veer. Vóór de 19e eeuw bestond er voor de oversteek van de Maas slechts één vaste verbinding: de Servaasbrug in Maastricht, die de meest noordelijke Maasbrug was. Voor het overige was men om de Maas over te steken afhankelijk van veren. Veelal waren dat voetveren. Er waren in de huidige gemeente Stein twee grotere veren bij Elsloo en Berg. Het veer van Berg wordt al in 1383 genoemd en was een van de weinige veerponten op de Maas waar ook vracht overgezet mocht worden. Alhoewel het veer door de eeuwen niet altijd op de huidige plaats gelegen was, is de veerplaats niet toevallig gekozen. Deze hield verband met het feit dat er bij Berg vermoedelijk slechts één over te steken hoofdstroom van de Maas aanwezig was. Mogelijk lag het veer voor 1668 iets zuidelijker als de huidige veerplaats. Tussen 1668 en 1698 lag het veer enige tijd bij het Gelderse Obbicht. Dit had te maken met de verplaatsing van de hoofdstromen van de Maas. Vanaf 1698 ligt het veer op de huidige plaats.

Het veer heeft vanwege de strategische ligging een grote betekenis gehad voor de handel. Het veer vormde een belangrijke schakel in de transportroute van Antwerpen naar het Rijnland. Parallel aan de Maas lag sinds de Romeinse tijd de heerbaan van Maastricht naar Nijmegen (via Maaseik, Roermond en Venlo). Vanaf Maaseik was er een aftakking

Afb. 73. de verschillende Maasstromen rond Urmond en Berg .

Afb. 74 en 75. de kadastrale minuutkaarten uit het begin van de 19e eeuw met de historische kern van Berg (links) en Nattenhoven (rechts).

via Weert naar Antwerpen. Aan de oostzijde van de Maas op Guliks grondgebied lag de zogenaamde Maesbahne, die vanaf Berg via Einighausen naar Sittard en vervolgens via Gangelt, Geilenkirchen, Jülich (Gulick) naar Keulen liep. Vanuit Antwerpen werd vooral zeevis en kaas naar het oosten vervoerd; in omgekeerde richting ging veel Rijnwijn. Het vervoer ging met twee-assige wagens, getrokken door twee of meer paarden. Per dag werd 40-50 km afgelegd. In 1771 werd in plaats van de Maesbahne een nieuwe weg naar Sittard aangelegd, in Berg bekend als de Steenweg.

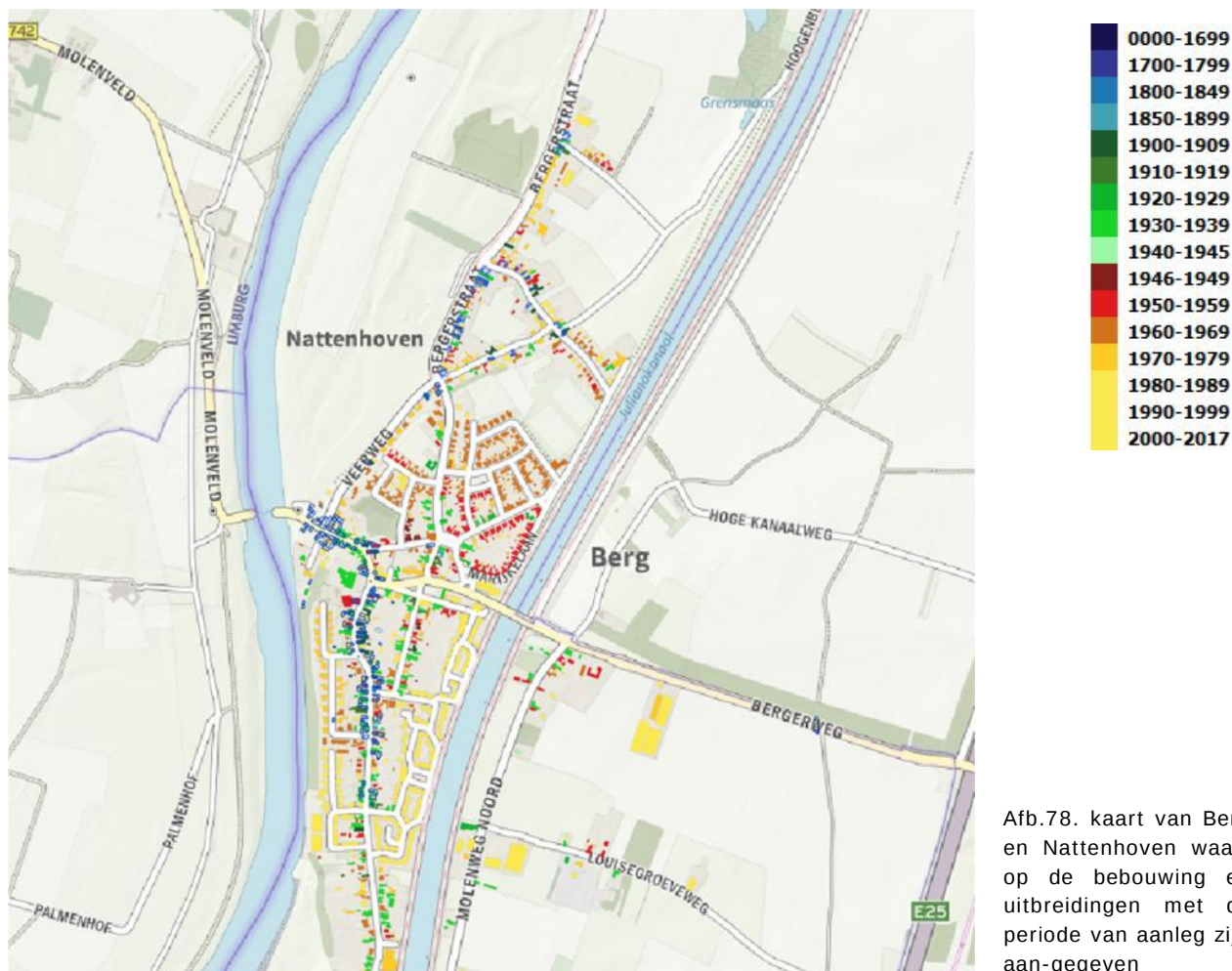
Afb. 76 en 77. de topografische kaarten van Berg en Nattenhoven in 1900 (links) en 1940 (rechts).

De hogere oostelijke oever van de Maas gelegen kern van Berg bestond begin 19e eeuw uit een noord-zuid lopend lint van ca. 40 bebouwingseenheden, met achter de huizen langgerekte weidepercelen. Nattenhoven bestond in de vroeg 19e eeuw uit een lintbebouwing van ca. 15 eenheden, langs een noord-zuidgerichte weg (die delen besloeg van de latere Veerweg, Bergerstraat en Nattenhover Koestraat). Deze situatie bleef voor beide kernen in de 19e eeuw nagenoeg ongewijzigd.

In de periode tussen 1900 en de Tweede Wereldoorlog vindt een verdichting van bestaande straten. Daarnaast wordt er nieuwbouw gepleegd langs reeds bestaande wegen. In Berg aan de Maas vindt met name een verdichting plaats van Kerkstraat, de Julianastraat en de Raadhuisstraat. De nieuwe bebouwing langs bestaande wegen vindt met name plaats aan de Pastoor Eijckstraat en de Obbichterstraat. Daarnaast ontstaan aan de oostzijde van het kanaal aan de Noordzijde van de Molenweg en de Louisgroeve weg een kleine bebouwingscluster. In Nattenhoven vindt met name verdichting plaats van de Bergerweg tussen de Nattenhover Koestraat en de Grachtstraat.

Na de Tweede Wereldoorlog wordt ten noorden van Berg een nieuwbouwwijk ontwikkeld tussen de Veerweg en het Kanaal. In Nattenhoven wordt in dezelfde periode nieuwbouw gepleegd langs de Kanaalweg.

Na 1970 wordt in Berg aan de Maas in eerste instantie nieuwbouw gepleegd tussen het bestaande historische lintbebouwing (Kerkstraat, Julianastraat en Raadhuisstraat) en de Maas. Later wordt ook de ruimte tussen het historische lintbebouwing en het Julianakanaal geheel bebouwd. In Nattenhoven vindt in dezelfde periode met name nieuwbouw plaats langs het noordelijke deel van de Bergerweg.

Afb.78. kaart van Berg en Nattenhoven waarop de bebouwing en uitbreidingen met de periode van aanleg zijn aan-gegeven

bronvermeldingen

7.1 afbeeldingen

Actuele hoogtebestand Nederland	2, 4, 72
Alterra	3
Archol	5, 7, 9, 10
Buro4	16, 17, 23, 31, 38, 39, 40, 52, 53, 59, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 70, 73, 78
Elsloo.info	12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 30, 34, 58, 60, 67
Glückauf.nl	33, 34, 35
KLM	33
Kasteel Renkem (B)	54
Kriek, Miko	8
Mapire.eu	57
Nationaal georegister	37
Natuurhistorisch museum, Maastricht	11
Overmunthe (zie literatuur)	32
Provincie Limburg	1, 71
Regionaal historisch centrum Maastricht	55
Rijksdienst cultureel Erfgoed	6, 51, 74, 75
Topotijdreis.nl	29, 36, 63, 64, 68, 69, 76, 77
Universiteit Luik, bibliotheek	21
Vincennes te Parijs, archief	56
Vrije universiteit Amsterdam, beeldbank	28

7.2 literatuur

Beckers, H.J. & G.A.J. Beckers:	Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg: twintig jaren archeologisch onderzoek, Maastricht, 1940
Drubers, J.H.M.	De geschiedenis van kasteel Stein en zijn bewoners, Stein, 2000
Drubers, J.H.M.	Het kloosterkerhof bij kasteel Stein, Stein, 2012
Erens, P e.a.	Catsop, de toekomst, een schaduw van het verleden, Elsloo, 2014
Hilligers, H.P.M.	Heerdgang in Zuid-Limburg, proefschrift, Rijks Universiteit Limburg, Maastricht, 1993
Mölken, van, P. e.a.	Kleine monumenten in Stein, Stein, 2006
Mulken, van, A.	Meers, van moeras tot dorp, Elsloo 2018
Peters, G.	Historie Maaskant, De stiefköppige Maaskèntjers, Landschap en Maas, Tussen Maas en Graetheide @www.elsloo.info, 2009-2015
Peters, J.H.	Elsloo verleden, Valkenburg 1973
Provincie Limburg	Gemeentebeschrijvingen in het kader van het MIP, 1990
Renes, J.,	De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap, Assen / Maastricht 1988
Simonis, A.H. e.a.	Overmunthe, uit het rijke verleden van Berg en Urmond, Urmond, 1978.
Strijkers, J.H. e.a.	Berg aan de Maas, Sittard, 2016
Stoepker, H	Het Maaswerkengebied in de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd, @www.home.kpn.nl/hstoepker. 2011

7.3 websites

www.stichtingerfgoedstein.nl

www.archeologiestichtingstein.nl

www.elsloo.info

www.graetheidecomite.nl/historie-graetheide

www.streekmuseumelsloo.nl

www.vrijheidurmond.nl

www.wijurmond.nl

**Dat maakt
Stein voor mij
stil genieten**